

KUUKIRI EESTI KIRJANDUS

1934

ASUTATUD 1906.

XXVIII

Ilmub iga kuu lõpul, piltidega.

Tegev ja vastutav toimetaja J. V. VESKI.
Abitoimetaja D. PALGI (arvustised).

Toimetus: P. ARISTE (folkloor), H. KRUIIS (ajalugu),
A. SAARESTE (keel), FR. TUGLAS (kirjandus).

Käsitõrjate tagasisaatmiseks lisatagu postmargid ligi. Avaldatud käsitõrjad hoitakse alal ainult sellekohasel soovil. Toimetus jätab enesele õiguse avaldada käsitõrju lühendatud kujul.

Toimetus ja talitus: Eesti Kirjanduse Seltsi büroos, Suurturg 12, Tartus, telefon 6-01, avatud argipäevil kella 9—15.

Tellimishind: aastas 5 kr., poolaastas 2 kr. 50 s., veerandaastas 1 kr. 25 s., üksiknumber 50 senti.

Tellimisi võtavad vastu talitus, kõik postiasutised, raamatukauplused ja Eesti Kirjanduse Seltsi usaldusmehed.

Postil kaotõsiläinud numbrid saadetakse hinnata uuesti ainult siis, kui sellest on teatatud talitusele hiljemalt kuu aega pärast numbrõ korrapärast ilmumõis-aega.

Üksiknumbrid on müügil järgmistes raamatukauplustes:

Tartus: Eesti Kirjanduse Seltsi Büroo, Suurturg 12, tel. 6-01.
Akadeemiline Kooperatiiv, Ülikooli 15, tel. 63.

„Noor-Eesti“ k/ü., Rüütli 4, tel. 2-66.

K/ü. „Postimees“, Suurturg 16, tel. 2-50.

A. Tasso, Promenaadi 16, tel. 5-70.

J. Krüger, Rüütli 11, tel. 7-60.

„Pressa“, ajakirjanduse keskladu, Rüütli 11, tel. 9-58.

Tallinnas: Tallinna Eesti Kirjastus-Ühisus, Pikk 2, tel. (20)4-94.

„SuurKarja 23, t. (2)15-13.

K/ü. „Rahvaülikool“, Jaani 6, tel. (20)6-66.

Harju 48, tel. (2)24-49.

A. Keisermann, Kinga 5, tel. (2)14-51.

Narvas: „Pressa“, ajakirjanduse keskladu, Hermanni 11.

Kuulutõised teksti järel: lehekülge 30 kr., pool lehekülge 15 kr., veerand lehekülge 8 kr.

Varemad aastakäigud. Aastakäigud 1—XII (1906—1917) on müügil õtsas. Saada on aastakäike XIII—XVIII (1918/19—1924) hinnaga à 3 kr. 60 s., XIX—XXIII (1925—1929) hinnaga à 5 kr. ja XXIV—XXVII (1930—1933) hinnaga 6 kr., nahkkõites 2 kr. kallim.

Mõningaid üksiknumbreid on saada alates 1907. aastast hinnaga 50 senti number.

Tellige raamatuid Eesti Kirjanduse Seltsilt! Saatke oma aadress nimestikkude ja tutvustajate saamiseks. Raamatukogude varustamine kõigi raamatutega. Raamatute kõitmine. Nõudke tingimusi!

Eesti Kirjanduse Seltsi Büroo, Suurturg 12 Tartus, tel. 6-01.

EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KUUKIRI

TARTUS

AUGUST 1934

NR. 8

Eesti rahvusliku ärkamise algupäevilt.

Palvekirjade-aktsioonid 1860-ndail aastail.

E e s s õ n a k s.

Senine traditsiooniline käsitus eesti ärkamisajast, kaldudes meie rahvusliku uuestisünni ajaloos ülehindama esimese üldlaulupeo (1869. a.) osa, ei suutnud selle tagant näha õiges perspektiivis ja küllaldase selgusega mitmeid eelnenud nähtusi ja üritusi. Vahest enam kui miski muu said selle saatuse osalisteks Lõuna-Eesti talupoegade palvekirjade-aktsioonid 60-ndail aastail. Üldjoontes tuttavad, tundusid nad oma olemuselt ja tekkelt nagu mingisuguste juhuslikkude, teataval määral võõrkehalistegi üritustena.

Tõelikult aga olid need palvekirjade-aktsioonid rahvuslikult ärkava eesti ühiskonna esimesi suurüritusi. Nad olid selle ühiskonna elus tähtsaks teepöördeks, kus tavaline sotsiaalne liikumine, tõugatud elulavale kaasaegseist kriisitegureist, kujunes esmakordselt rahvuslikuks. Pöördelise tähtsusega kaasajale, mõjustasid nad ka kogu järgnevat rahvuslikku liikumist uute kogemustega ja uute sotsiaalsete ning ideoloogiliste kombinatsioonidega.

Käesolev väikeuurimus tahab anda esmakordse katse, vaadelda lähemalt kõnesolevate palvekirjade-aktsioonide teket ja kujunemist, nende põhjusi, sotsiaalset sisu ja ka osa kogu eesti rahvusliku ärkamisliikumise kujunemisel. Seda põhjustavad mitte üksi uued vaatekohad, vaid ka hulk küsimuse kohta senini kasustamata allikainest. Selliseks allikmaterjaliks on vastavad, edaspidi tsiteeritavad toimikud Balti Kindralkuberner Arhiivist (BKkA), Liivimaa Kuberner Kantselei Arhiivist (LKkA), Viljandi Sillakohtu Arhiivist (VlnSkA), Pärnu Maakohtu Arhiivist (PrnMkA), Pärnu Kreisikohtu Arhiivist (PrnKkA) ja muud väikesemad arhivaalid, mis asuvad Eesti Riigi Keskarhiivis (ERKA). Lisamaterjalina tulevad veel arvesse samast keskarhiivist Eestimaa Kuberner Kantselei Arhiivi (EKkA) toimikud. — Endastmõistetavalt on käesolevas uurimuses kasustatud ka Eesti Kultuuriloolises Arhiivis (EKIA) talletatud aines, eeskätt ärkamisaja tege-

laste kirjakogud ja stipendiaadi-aruanded (st.-ar.) suulise rahva-traditsiooni kogumise kohta eri kihelkonnist, mis on toimunud Eesti Kirjanduse Seltsi Ajaloo toimkonna ja Akadeemilise Ajaloo-Seltsi ülesandel üliõpilaste poolt.

Kogu see võrdlemisi suur arhiivi-aines, mis siin üldjoontes loendatud ja töös kasustatud, pole siiski täielik. Osa toimikuid, mis võiksid käsitledud küsimuste puhul huvi pakkuda, on läinud kaotsi. Liivimaa Õuekohtu Arhiivist (Läti Riigiarhiivist) on palvekirjade-aktsiooniga ühenduses tekkinud protsesside (ka vendade Peterson'ide omade) toimikud sattunud Vene senati arhiivi (1932. a. sügisel saadud andmeil). Mõnesuguseid, osalt olulisi andmeid 60-ndate aastate palvekirjade-liikumise kohta peaks leiduma Venes keisri kantselei, senati, siseministeeriumi ja riigivarade-ministeeriumi arhiivides. Need polnud autorile kättesaadavad. Kõigi märkide järgi aga ei peaks nendegi andmete juurdetulek põhiliselt muutma neid tulemusi, milledeni on jõutud käesolevas uurimuses.

1. Palvekirjade-aktsioonid 1864. a.

Palvekirjade-aktsioonide tekke küsimus.

Eesti talupoegade palvekirjade-aktsioonid massiliste kollektiiv-üritustena tõusevad esmakordselt Liivimaa poliitilise elu päevakorda 1864. a. Nende sündmuste saksapoolsed käsitlejad, kes katsusid esimestena leida nende allikat ja ajendeid, on püüdnud rõhutatult neid siduda s. a. kevadel krahv VI. Bobrinski poolt ja suvel Riia õigeusu peapiiskopi Platon'i üritatud ringreisudega, mis olid ühenduses eesti ja läti õigeusuliste talupoegade keskel valandunud rekonversiooni-liikumisega ¹⁾). Seda sidet hakkasid rõhutama juba kaasaegsed kohalikud ametivõimud ja aadlitegelased. Samas vaimus on näinud eesti talupoegade palvekirjade-aktsioonide tekkelugu ka küsimuse hilisemad käsitlejad balti-saksa leerist. Nii näiteks Liivimaa kõige uuema ajaloo autoriteetseimaid balti-saksa uurijaid A. v. Tobien rõhutab korduvalt, et just peapiiskopp Platoni ringreis õhutanud talupoegi pöörduma palve-

¹⁾ Kasvav tagasitung luteri usku Liivimaa õigeusuliste talupoegade keskel äratas suurt tähelepanu ka Peterburi valitsuse-ringkonnist. Keiser komandeeris 1864. a. kevadel krahv Vladimir Bobrinski uurima olukorda koha peal, et selgusele jõuda tagasipöördumispuüete põhjuste ja ulatuse kohta. Oma 10-päevasel uurimismatkal reisis Bobrinski läbi mõned kohad Viljandi- ja Pärnumaal aprillis s. a. See ringreis, mille tulemuseks oli õige arvustav ja pessimistlik aruanne vene-õigeusu olukorra kohta Liivimaal, osutus kohalikele luteri usu kirikule ja sakslusele suureks poliitiliseks võiduks. Et paraliütsida selle mõju, üritas Riia vene-õigeusu piiskopp Platon juunist septembrini omapoolse ringreisu, mis haaras peaaegu kogu Liivimaad. Vrd. Alexander T o b i e n, Die Agrargesetzgebung Livlands im 19. Jahrhundert II; Riga 1911, lk. 269 jj.

kirjadega keisri poole. Peapiiskopp tähendanud rahvale otseselt, et see tee olevat talupoegadele niisama vaba kui teistelegi seisustele. See nõuanne langenud viljakale pinnale, mõjustanud kiriklikes ja riiklikes küsimusis orienteerumatuid talupoegi nende pimedas usalduses keisri vastu pöörduma monarhi poole palvetega, mille täidumatus olnud ette näha²⁾). See on tüüpiline baltisaksa seisukoht kõigi suuremate kohalikkude rahvalikumiste seletamisel, millel on sügavam ning püsiv tagamõte. Ühelt poolt apoloogia Balti oludele, mis saksa ülimuskihi juhtimisel olnud niivõrt rahuldavad, et nad ei võinud tekitadagi rahvamassi teravama rahulolematuse avaldusi. Teiselt poolt alahinnang kohaliku rahva suhtes, keda peeti võimetuks igasuguse teadliku poliitilise aktsiooni üritamiseks.

Krahv Bobrinski ja peapiiskopp Platoni ringreisud võisid rahva seas elevust muidugi suurendada. Kuid palvekirjade-aktsiooni tõelik ajend oli hoopis teisal. Rahva loomulik ja põhjendatud, saksa ülimuskihi silmis muidugi täiesti õigustamatu püüd parandada oma rõhuvaid elutingimusi otsis teostumisvõimalusi oma igivana „välispoliitilise orientatsiooni“ saatel, mis polnud mingi uudne nähtus³⁾). See orientatsioon, mida iseloomustas ühelt poolt vaen ning võitlustahe „saksa“ vastu ja teiselt poolt selleks võitluseks toetuse taotlus riigivõimult, oli inimpõlvi vana. Alles paarkümmend aastat tagasi oli ta nii teravalt lõkkele lõõnud Liivimaa talurahva käärimises 40-ndail aastail⁴⁾). Ta polnud küll loodetavat vilja kandnud, kuid ometi mitte kustunud. Sest ta osutus antud olukorras rahva enesehoiu ja elutahte instinktile paratamatuks. Nii paratamatuks, et hilisem teadlikki eesti politika C. R. Jakobsoni kandel ei suutnud seda hüljata.

Et 1864. a. alanud palvekirjade-aktsioonid ei tekkinud mõnede väljastpoolt rahva ellu tunginud sündmuste, nende hulgas ka ülalmainitud „reisude“ mõjul, vaid et nende ajendiks oli just rahva poliitiline siseorientatsioon, seda näitab veenvalt seegi asjaolu, et samalaadilisi aktsioone, kuigi väiksemas ulatuses, oli lähemal eelnenud aastail. Ja koguni Põhja-Eestiski, kus liikumine arenes tunduvalt erinevais tingimuses.

Kui J. Köler 1863. a. suvel käis kodumaal rahvatüüpe maailmas, võis ta ka Põhja-Eesti talupoegade keskel märgata seda tüüpilist veendumust⁵⁾). Inimesed seletasid, et nende olukorra

2) Alexander T obien, Die Agrargesetzgebung II; lk. 270 jj. Vrd. ka Alexander von T obien, Die livländische Ritterschaft in ihrem Verhältnis zum Zarismus und russischen Nationalismus I; Riga 1925, lk. 180; II, Berlin 1930, lk. 203.

3) Vrd. Hans K ruus, Eesti talurahva „välispoliitilisest orientatsioonist“, — Ajalooline Ajakiri 1928, lk. 1 jj.

4) Vrd. Hans K ruus, Talurahva käärimine Lõuna-Eestis XIX sajandi 40-ndail aastail; 1930, lk. 403 jj.

5) Russkaja Starina 1886, novembri nr., lk. 357 jj.

raskus aadlivõimu all on tingitud asjaolust, et Vene tsaar ei tea Eesti- ja Liivimaal valitsevaid olusid. Sest vastasel korral oleks ta tingimata halastanud ka õnnetute eestlaste peale ja laiendanud neile hüvesid, mis said osaks Vene talupoegadele 1861. a. 19. veebruari manifestiga. Siin oli mõjustamas, elevust virgutamas äsjane Vene agraarreform, mis leidis eesti talupoegade poolt idealiseerivat kommenteerimist. Kuid palvekirjade-aktsiooni idee polnud ka selle sündmuse mõjul leiutatud.

Talupoegade pöördumine riigivõimu kohalikkude kõrgemate esindajate — kubeneri, kindralkubeneri jt. poole oli, nagu varemini ja hiljemini, nii ka 60-ndail aastail kõige tavalisemaks nähtuseks. Aga esimesel võimalusel püüdsid talupojad pääseda just kõrgemate võimukandjate ette, kasustades selleks soodsaid juhu- seid, aga ka kartmata üritamast raskeid ja tülikaid teekondi pealinna.

Eesti talupoegade massilised palvekirjade-aktsioonid algasid juba 1860. a., ühenduses talurahvast nii Liivi- kui Eestimaal jälle tugevamini haaranud väljarändamistuhinaga ⁶⁾). Viimane on peatükk omaette. Siin väärivad märkimist ainult sellega seoses toimunud pöördumised keisri ja sellise kõrge võimukandja kui Vene kindral-admirali suurvürst Konstantin Nikolajevitši poole, kes oli 60-ndail aastail eesti talupoegade keskel haruldaselt populaarne. Kõik sellised juhtumid kindlasti pole jätnud jälgi säilinud ajaloo-allikasse. Esinevad aga tohiks olla tüüpilisteks näideteks.

Septembri lõpul 1860 saadeti Balti kindralkubeneri kantseleist Eestimaal kubenerile juurdluse korraldamiseks ärakiri eesti talupoegade kollektiivpalvekirjast, mis oli esitatud mõni aeg tagasi suurvürst Konstantin Nikolajevitši nimele ⁷⁾). Palvekirjale oli alla kirjutatud talupoegade nimel 10-nest kogukonnast. Need kogukonnad olid õige laialipillatud aladelt Tallinna- ja Liivimaalt ⁸⁾).

Esitatud palvekirjas kurdeti kõikjal areneva talumaa mõisatamise ja kõrgete rendihindade üle. Talupojad, kes oskavad ainult põllutööd, aetavat nende senistest elukohtadest sohu ja metsa, kus raske ja koguni võimatu elada. Rendihinnad olevat sõna otsemas mõttes üle jõu käivad. Ja sellised just ülekuubermangulises ulatuses, mis tegevat kergemate tingimuste leidmise koguni võimatuks. Talupoegadeni ulatunud teateid, et keiser olevat neile lubanud asuda Samarasse. Kohalikud kohtunikud aga eitavat seda õigust ja takistavat selle kasutamist. Seepärast

⁶⁾ A. T o b i e n, Die Agrargesetzgebung II, lk. 247 jj.

⁷⁾ Koopia koopiast EKKA, tmk. nr. 149 (1860).

⁸⁾ Tallinnamaalt: Jõhvi khk. — Kiikla, Kurtna ja Pagari, Juuru khk. — Hõreda, Ambla khk. — Koigi; Liivimaalt: Kambja khk. — Haaslava, Võnnu khk. — Kurista, Äksi khk. — Saadjärve, Helme khk. — Heime, Tarvastu khk. — Kuresaare.

paluvad talupojad suurvürsti hoolitseda, et nad saaksid loa asuda takistamatult Samarasse ja et neid sel puhul riigi poolt aineliselt toetataks.

Palvekirja puhul toimetatud politseilisel juurdlusel⁹⁾ selgus, et kogu see üritus ühisaktsioonina oli lihtsalt juhus, kuid mitte koha pealt teadlikult organiseeritud. Ühiste taotlustega Peterburis ilmunud talupojad sattusid seal ühises peatuskohas kokku, kus siis otsustatigi esineda ühise palvekirjaga. Tegevamaks meheks ja teiste mõjustajaks osutus seejuures Kiikla talupoeg Paulus Tõnnof, endine koolmeister, ametivõimude iseloomustuse järgi rahutu iseloomuga mees. Tõnnof koostaski Peterburis ühise palvekirja ja mõjustas ka teisi talupoegi sellele alla kirjutama. Tema eestikeelse teksti tõlkinud vene keelde keegi „Siberi kasarmus“ asunud polgukirjutaja, kes olnud pärit Liivimaalt, endine usuteaduse üliõpilane, siit mingi süüteo pärast soldatiks antu.

Mõni aeg hiljemini, 1860. a. oktoobris, esitati osalt samade meeste poolt, kes olid alla kirjutanud eelmisele palvele, veel teine palvekirja, seekord juba keisrile¹⁰⁾. Sellele allakirjutanute hulgas puudusid liivimaalased. Küll aga olid siin kõik eelmises palvekirjas esinenud Tallinnamaa talupojad ja peale nende veel rida teisi, peamiselt Virumaa.

Keisrile esitatud palvekirja on küll mõnevõrra erinev suurvürstile aadressitust, kuid üldiselt samavaimuline. Ka siin kaevatakse suurte maksude, raske teo-orjuse ja talumaa mõisastamise üle. Talupoegadel olnud ammugi kavatsus pöörduda keisri poole, kuid põhjendatud kartus mõisnikkude tagakiusamise eest hoidnud neid seda tegemast. Neil ei jäävat üle muud nõu kui välja rännata Samarasse. Ja vastavaiks ettevalmistusteks saatnudki nad oma esindajad.

Politseilisel juurdlusel¹¹⁾ osutus sellegi palvekirja koostamise organiseerimisel aktiivsemaks meheks Paulus Tõnnof Kiiklast. Selle lõplikuks koostajaks ja tõlkijaks oli nähtavasti sama soldat, kes oli tegev suurvürst Konstantin Nikolajevitšile esitatud palvekirja puhul.

1860. a. sügisel ja järgmise alul käis veel mitmest kogukonnast saadikuid Peterburis nõutamas väljarändamisluba ja selgitamas selle tingimusi. Need reisud, nagu näiteks Juhan Leinberg'i

⁹⁾ E. kuberner — B. kindralkubernerile 28. X 1860, nr. 5073; Alutaguse adrahohtuniku juurdlusprotokoll 8. XI ja 26. XI 1860, — EKKA, tmk. nr. 149 (1860).

¹⁰⁾ Koopia palvekirjast keisri kantselei märkusega 19. X 1860, — EKKA, tmk. nr. 150 (1860).

¹¹⁾ Lõuna-Harju adrahohtuniku juurdlusprotokoll 21. ja 23. X 1860; Alutaguse adrahohtuniku juurdlusprotokoll 10. XII 1860, — EKKA, tmk. nr. 150 (1860).

(= prohvet Maltsvet'i) vennapoja Gustav Malts'i kirjeldatud¹²⁾, olid harilikult seotud suurte sekeldustega. Paremate juhtide ja vene keele oskajate puudumisel kasustati tõlkidena erusõdureid „atstavka unterohvitseri“, kelle abil koostati ka palvekirjad. Peterburis tuli toimida äärmiselt ettevaatlikult, sest Eesti- ja Liivi- maalt tulnud talupoegi, kes olid kergesti tuntavad oma rahva- rõivaste järgi, peeti politseivõimude poolt, kelle kõrgemate juhtide hulgas ei puudunud balti sakslasi, teravasti silmas. Ka oma soovide esitamisega oli vajalik olla ettevaatlik, eriti tuli palve- kirjades keisrile vältida pealekaebusi kohalikkude ametivõimude suhtes, mis polnud sallitavad. Nende esitamine tõi tavaliselt asjaosalistele talupoegadele tülikaid sekeldusi ja ka raskemaid karistusi. — Väljarändamis-tuhina vaibumisega¹³⁾ lõppesid 1861. a. eesti talupoegade sellega ühenduses toimunud pöördumised Peterburisse.

Palvekirjad ja saatkonnad 1864. a. suvel.

Kui pöördumine palvekirjadega keisri ja teiste riigivõimu kõrgemate esindajate poole oli eesti talupoegadele kõige tavalise- maks eneseavaldus- teeks ja võitlusvahendiks, aga mitte kuidagi 1864. a. omapäraseks leiutiseks, siis hakati nüüd ometi seda vahendit põhiliselt teisiti mõtestama. Ja selle uue mõtestuse tõid liikumisse häritleased. Esmakordselt leiame selle avalduse J. Köleril 1864. a. varakevadel. Aprilli alul kirjutab ta J. Hur- dale¹⁴⁾: „Kõrgelseisvatelt venelastelt olen ma teada saanud, et valitsus ainult siis meie rahva kasuks midagi teha võib, kui häda- pärased nõudmised rahva enese poolt välja lähevad, sest siin öeldakse ikka, nad ei anna enesest midagi kuulda, järelikult on nad rahul.“ Talupoegade palvekirja-aktsioon, teostatud võima- likult efektselt suurema saatkonna kaudu, pidi selles hinnangus tõusma esmajärguliseks taktiliseks võtteks kogu eesti ühiskonna nõuete avaldamisel ja maksmapanekul.

Sama mõtet on J. Köler samal varakevadel avaldanud nähta- vasti ka mõnele oma Viljandimaa tuttavale, tõenäoliselt J. Adam- son'ile. Ja selle esimeste tulemustena arvatavasti ongi valminud 1864. a. aprillis kaks väga tähelepanuväärset ja kogu järgnevas palvekirjade-liikumises tähtsat kirjutist. Üks neist on Helme kool-

¹²⁾ A. Kruusberg, Materjalē Maltsveti-liikumise kohta; Tartus 1931, lk. 417 jj.

¹³⁾ See vaibumine oli tingitud asjaolust, et pärast Vene talurahva vabastamist pärisorjusest ei soodustanud vastavad võimud enam endisel määral Krimmi ja Euroopa Venemaa kagukubermangude koloniseerimist Balti talupoegadega, mis suhtes äsja enne seda oli tehtud mõningaid katsetusi. Vrd. Tobien, Die Agrargesetzgebung II, lk. 248.

¹⁴⁾ J. Köler — J. Hurdale 3. VI 1864, — Hurda kirjakogu, EKIA (tõlge E. Kirjandus 1911, lk. 32).

meister Märt Jakobson'i poolt — pealkirjaga „Eesti rahva eloluggu“, mille olulisem osa on rahva kaasaegse majandusliku olukorra kirjeldus ja esitab sel alal rea tähtsamaid nõudeid. Teine on Holstre-Pulleritsu koolmeistri J. Adamsoni kirjutis: „Lissakirri. Eestikeel“, täienduseks eelmisele¹⁵⁾. Neid mõlemaid kirjutisi kasustati, nagu edaspidi näeme, talupoegade palvekirjade, eriti novembris s. a. keisrile esitatud kollektiivmärgukirja koostamisel.

Talupoegade palvekirja-aktsiooni idee oli seega uues mõtetes kantud Viljandimaa ärksate rahvameeste keskele ja tekitas siin ka kohe aktiivset pooldamist. Palvekirjade koostajana hakkas siin algusest peale osa etendama Holstres oma isatalus elav Aadam Peterson. Tol ajal alles 26-aastane noormees, oli ta oma ümbruskonnas tuntud oma suurema kooliharidusega ja agara rahvamehena. Lõpetanud 1857. a. lõpul Pärnu kreiskoolis II klassi kursuse, oli ta teeninud oma ettevõtliku onu M. Strahlberg'i kontoris Pärnus ja hiljemini tema renditud Laiksaare kroonumõisa valitsejana. Onuga konflikti sattunud, lahkus A. Peterson 1863. a. kevadel tema teenistusest ja asus elama oma isatallu Holstresse¹⁶⁾. Siin abistas ta vallamehi nende protsessimistel kohaliku mõisarentniku Blossfeldt'iga ja Holstre kroonumõisa rentimisel kohaliku kogukonna kätte.

Tema kaasabil koostatigi ja tõlgiti (saksa keelde?) 1864. a. maikuul esimene keisrile määratud talupoegade palvekiri üldisemate nõuetega. Oma osa selles ürituses kirjeldab A. Peterson ühes hilisemas ametlikus palvekirjas¹⁷⁾ võrdlemisi passiivsena. Talupojad ise koostanud palvekirja ja palunud teda ainult tõlkida selle vene või saksa keelde. Peterson esialgu küll keeldunud. Kui aga talupojad rõhutanud, et ta on otse kohustatud neid aitama, olles nendega ühest ja samast rahvusest ja saanud kasvatus- ning hariduse nende kaasabil, olevat ta lõppeks nõustunud.

¹⁵⁾ M. Jakobsoni kirjutis kannab daatumit: 9. aprill 1864, J. Adamsoni oma: 22. aprill 1864, — Köleri kirjakogu, EKIA. Need mõlemad on koostatud nähtavasti J. Köleri algatusel, kelle kätte nad hiljemini sattusid. Need tõlgiti ka vene keelde ning neid levitati paljundatult pealinna vene seltskonnas.

¹⁶⁾ Eesti Biograafilises Leksikonis, Tartu 1926—29, lk. 374, on andmed A. Petersoni sünniaasta ja hariduskäigu kohta ekslikud. A. Peterson sündis 7. III 1838 (vana kalendri j.), õppis Viljandi kreiskoolis 5. I — 20. XII 1856 ja Pärnu kreiskoolis (tertsias) 7. jaanuarist 1857 sama aasta lõpuni. Sellega lõppeski tema kooliharidus. Mõlemas koolis paistis ta silma suure usinusega, hea edukusega ja eeskujuliku käitumisega. Vt. Paistu kirikuõp. Hansen'i tunnistus 5. I 1865, nr. 9; Viljandi kooli-inspektor Wiedemann — Pärnu maakohtule 4. VIII 1865, nr. 116, ja Pärnu gümnaasiumi direktor — Pärnu maakohtule 7. VIII 1865, nr. 115, — PrnMkA, tmk. nr. 159 (1865).

¹⁷⁾ A. Peterson — senatile 22. XI 1865 (tõlke mustand), — VlnSkA. tmk. ad nr. 52 (1866).

On mõistetav, et A. Peterson ametlikus, enda rehabiliteerimiseks senatile saadetud palvekirjas püüdis sihilikult kujutada oma osa võimalikult väikesena. Kuid juhtivalt algatuslik see tõenäoliselt ka ei olnud.

Selle palvekirja täppis tekst on meile teadmata. A. Petersoni ja H. Henno hilisemal andmeil sisaldanud ta 10 punkti¹⁸⁾. Tähtsamate reformidena palutud: 1) vallakohtu vabastamist mõisavalitsuse võimu alt ja uut kogukonnaseadust; 2) teoorjuse ja ihunuhtluse kaotamist, teedetegemise ja postijaama-maksu „ühetasast“ jaotamist kogukondade ja mõisade vahel; 3) talumaade müügihinna määramist erapooletute Vene ametnikkude poolt; 4) talude väärtusest 10% kahjutasu talunikele, kes oma kohtade müügi tõttu peavad neist lahkuma. Ka nõuti samas palvekirjas maarahva kooliolude parandamist, kohtureformi teostamist ja kirikuõpetajate valimiskorra muutmist¹⁹⁾. Näib, et juba sellelgi palvekirja koostamisel kasustati M. Jakobsoni ja J. Adamsoni ülalmainitud kirjutisi.

Selle palvekirja viis Peterburisse 15-liikmeline erisaatkond, millesse kuulusid Holstrest peale Adam Petersoni kui juhi ja tõlgi veel kogukonna kohtumees Hans Ainson Massumõisa talust ja kogukonna eestseisja Jaak Peet Peedihansu talust (A. Petersoni õemes) ²⁰⁾. Asjast informeeriti ette ka J. Kölerit ²¹⁾. 25. mail püüdis saatkond palvekirjaga pääseda Tsarskoje Selons keisri ette. See aga ei õnnestunud. Palvekiri jäeti tiibadjutandi krahv Keller'i kätte.

Järgmised palvekirjad, arvult 3, saadeti Peterburisse Puiatu ja Suure-Kõpu talupoegade poolt ²²⁾. Mõlemas kogukonnas olid talupojad ärevile aetud mõisniku poolt väljakuulutatud taludemüügi tagajärjel. Suure-Kõpus otsustas mõisavalitsus lasta oma 76-est vakutalust 60 kohe müügile, mis vastavaile peremeestele

¹⁸⁾ A. Jürgenstein, Ain Henno 80-aastane, — E. Kirjandus 1916, lk. 36.

¹⁹⁾ Vrd. A. Peterson — senatile 22. XI 1865, — VlnSkA, tmk. ad nr. 52 (1866).

²⁰⁾ Viimatitsiteeritud kiri. Vrd. ka Russkaja Starina, 100. k., 1899, lk. 662, ja E. Kirjandus 1916, lk. 36.

²¹⁾ Vrd. J. Köler — J. Hurdale 20. V 1864, — Hurda kirjakogu, EKIA (tõlge E. Kirjandus 1911, lk. 32).

²²⁾ Russkaja Starina, 100. k., 1899, lk. 663; E. Kirjandus 1916, lk. 37. Palvekirjade eelloo koostamise ja esitamise kohta üksikasjalisemalt: Suure-Kõpu talupoegade palvekiri keisrile 1. VII 1864; Suure-Kõpu mõisavalitseja Fr. v. Stryk — Pärnumaa 4. jaoskonna kihelkonnakohtule 15. IX 1864; sama kihelkonnakohtu juurdlusprotokoll 30. IX 1864, — Pärnumaa 4. jaoskonna kihelkonnakohtu arhiiv, tmk. K./nr. 1144 (1864). Senati otsus 3. II 1866, nr. 273 (saksakeelse tõlke ärakiri), — PrnKkA, tmk. K./nr. 3871 (1866).

ka 19. juunil teatavaks tehti. Nelja nädala pärast pidid nad andma otsuse, kas nad soovivad oma talusid osta või mitte. Keeldumise korral ähvardati talud müüa võõrastele. Talupojad pidasid korduvalt omavahel nõu, leidsid määratud maahinna — 1775—210 hõberublat taalri eest — olevat liiga kõrge. Meeste keskel kuuldus selliseidki arvamusi, et riigivalitsuse abil saavad nad talud päriseks koguni tasuta. Mõned kartsid, et nad ostu järel taludest hoopis ilma jäävad. Ärevust tekitas ka teade, et mõisavalitsus kavatses 17 mõisamaal asuvat talu, mis seni olid täitnud avalik-õiguslikke kohustusi, kasustada edaspidi ainult oma tööliste ülalpidamiseks. Tekkinud olukorras valmis meestel peagi otsus pöörduda palvega keisri poole.

Neile oli ulatunud teateid, et Holstres elavat mingi „keelemees“, kes võiks abiks olla palvekirja koostamisel. Nii pöördusidki Suure-Kõpu rentnikud vendade Petersonide poole. Ja siin valmiski siis Kõpu peakohtumehe J. Jürisson'i kavandi põhjal Aadam Petersoni sulest 1. juuliga 1864 kuupäevatud palvekiri keisrile. Kirjeldades tekkinud olukorda, paluti selles, et keiser „appi tulleks, meie maa eest ni suurt hinna nõudmist, meie üllekohto välja viskamist, omma kohtadest, — mis mõisnikud jubba ni mitmele meitest on teinud, — ja ka sedda meile vägga kahjoliko plani meie maad mõisa maaks tehha peagi hallastavalt ärra keelda ning meie vanna-vannematest pärritud õigussed meie ilma armuta mõisnikude vasto Keigearmolissemalt kaitseda võttaks“.

Samasuguse küsimuse ette, nagu Suure-Kõpu talupojad, pandi 1864. a. suvel ka Puiatu talurentnikud. Ka siin lasti talud massiliselt müügile, hinnaga 160—200 hõberublat taaler. Ja ka siin pidid rentnikud otsustama, kas tahavad nad ise osta oma talud või peavad nendest järgmisel jüripäeval välja kolima. Ei leidnud nemadki muud nõu, kui otsustasid samuti pöörduda keisri poole. Palvekirja neile valmistas Peeter Peterson.

Juuli alul läksid Suure-Kõpu ja Puiatu talunikkude saadikud teele Peterburi poole. Teejuhina ja keelemehena oli neil kaasas Peeter Peterson. Saatkond püüdis pääseda keisri jutule. See aga ei õnnestunud. Palvekirjad anti 11. juulil tiibadjutandile parun Offenberg'ile.

Vaevalt koju tagasi jõudnud, läks Peeter Peterson teele jälle uue saatkonnaga — Tarvastu, Karksi, Kaubi ja Talli talupoegadega, kaasas 4 palvekirja, mis olid koostatud kodus koos Aadam Petersoniga ²³⁾. Pikasillal ühines Peeter Petersoni reisueltskonnaga vastu tema tahtmist veel Taagepera talupoegi, arvult nähtavasti 4, ja Tartus üks Rannu talupoeg. Peterburis soovi-

²³⁾ Peeter Petersoni teise Peterburi-reisu kohta tema kiri A. Petersonile, daatumita, saadetud Viljandi vanglast illegaalselt 1864. a. sügisel, — PrnMkA, tmk. nr. 159 (1865).

tati talupoegadele, nii Petersoni kui ka sealsete eesti rahvasõprade poolt anda palvekirjad nn. palvekirjade-komisjonile keisri kantselei juures. Kuid talupojad tahtsid tingimata pääseda isiklikult keisri jutule. See aga ei õnnestunud. Palvekirjad jäeti 28. juulil tiibadjutant krahv Borg'ile.

Peeter Peterson õiendas Peterburis veel teisigi ülesandeid palvekirjade alal. Tema vahendamisel koostas kooliõpetaja Th. Dankmann juurdeseltsinud talupoegadele palvekirjad, samuti paar erakaebuskirja. Need toimetas Peterson osalt keisri kantselei palvekirjade-komisjonile, osalt III-ndasse osakonda. Ta käis järele pärimas ka eelmise saatkonna poolt esitatud palvekirjade saatuse kohta. Selgus, et need olid edasi saadetud siseministeeriumi, kus kavatseti asja kohta selgust nõutada Balti kindralkubernerite kaudu.

Eesti talupoegade palvekirjade-aktsioonid ei võinud jääda kuigi kauaks ka Liivimaa ametivõimudele varjatuks. Teateid imbus neist väljapoole nii aktsioonide lähtekohtadest kui ka üsna pea ka Peterburist.

Koha peal said ametivõimud esimese teate alanud palvekirjade-liikumisest 19. mail ja õige juhuslikult. Sel päeval ilmus Viljandi sillakohtusse Uue-Võidu vallavanem nõutama passi sõiduks Peterburisse. Usutlemisel seletas vallavanem suure tagasihoidlikkusega, et ta nädal tagasi (12. mail) oli Viljandis „juhuslikult“ sattunud koosolekule, kus viibinud Viljandi valla, Uue-Võidu, Päre, Holstre, Morna ja teiste kogukondade talupoegi. Seal mõjustatud ka teda osa võtma pealinna minevast saatkonnast. Selle ülesandeks olevat mitte mingi kaebuse esitamine, tahetavat ainult keisrit paluda, et ka eesti talupoegadele antaks soodustusi, mis on saanud osaks Vene läänekubermangude talupoegadele. See Uue-Võidu vallavanema tunnistus ei kandnud mingit pealekaebamise laadi. Mees oli nähtavasti ainult liiga ettevaatlik ja taotas passi asutisest, kes seda ei saanudki anda, laskis aga usutlemisel enese sisse vedada, nii et oli sunnitud tunnistama rohkem, kui ise tahtiski.

Viljandi sillakohtunik teatas kuuldust veel samal päeval Liivimaa kubernerile ²⁴⁾. Balti kindralkuberner ei viivitanud teatamast Viljandimaa talupoegade üritusest ka siseministrile ja Peterburi kindralkubernerile ²⁵⁾. Viimast paluti saata Liivimaa talupojad, kes peaksid ilmuma pealinna ilma seaduslike plakatpassideta, tagasi nende kodukubermangu. Peterburi saksasõbraline kindralkuberner vürst Suvorov oli meelsasti nõus Liivimaa ametivõimudele vastu tulema. 26. juulil teatas ta Riiga, et jälgitavaid talu-

²⁴⁾ L. kuberner — B. kindralkubernerile 21. V 1864, nr. 3987, — BKkA, talup.-osak. tmk. nr. 166 (1864).

²⁵⁾ B. kindralkuberner — siseministrile 26. V 1864, nr. 599 ja Peterburi kindralkubernerile 26. V 1864, nr. 600, — sama tmk.

poegi pole veel pealinna ilmunud, kuid et nende puhul oldavat valvel²⁶⁾. See oli paar päeva enne seda, kui 1864. a. suvel juba kolmas saatkond Viljandimaa talupoegadelt katset tegi esitada keisrile oma palvekirja. Mingeid kimbutusi aga pealinnas viibinud eesti talupoegade saadikuile osaks ei saanud. Kas olid neil passid korras või oli Peterburi kindralkubeneri korraldatud järelevalve nõrk?

Varsti ulatus Pärnu sillakohtuni häirivaid teateid ka Peeter Petersoni kohta. Juba 17. juulil oli kohtul andmeid, et P. Peterson oli korraldanud salajasi rahvakoosolekuid ja kuulutanud olematut seadust talumaade aastarendi sundusliku vähendamise kohta. Sellest oli Pärnu sillakohtule küllalt, et korraldada P. Petersoni otsimist tema vangistamiseks. Et aga tagaotsitav oli sõitnud Tartu, siis paluti sealset sillakohut hoolitseda tema vahistamise eest. Tartus aga selgus, et P. Peterson pärast seda, kui tal siin oli Viljandimaa talupoegadega olnud nõupidamisi Tamme kõrtsis, oli sõitnud pealinna. Tartu sillakohus palus nüüd kohalikku linna politseivalitsust vahistada Peterson tema tagasijõudmisel Peterburist²⁷⁾.

26. juulil andis Pärnu sillakohus veel üldkäsu nii Adam kui Peeter Petersoni arreteerimiseks, süüdistades neid koguni kommunistlike pühimõtete kuulutamises („dass sie hinsichtlich der verkündigten Landverteilung communistische Grundsätze durchblicken lassen“)²⁸⁾.

Peeter Petersoni tagasitulekut peeti nüüd hoolikalt silmas. Nädalapäevad enne tema Tartusse saabumist oli ka kindralkuberner parun Lieven siin olnud, revideerimise otstarbel. Võimalik, et siis tema osavõttel ka Petersoni vangistamise kava, nagu viimane ise oletab²⁹⁾, üksikasjalisemalt kõne all oli; igatahes kinnitas Tartu sillakohtunik hiljemini P. Petersonile, et kindralkuberner oli andnud oma nõusoleku tema vahistamiseks.

Kui P. Peterson koos oma talupoegadest kaaslastega 4. augustil aurik „Alexander'il“ mööda Emajõe üles Tartu poole sõitis, märkas ta allpool Kabinat, umbes 15 versta linnast, et laeva kapten viskas kaldale seal ootavale aadliku välimusega mehele

²⁶⁾ Peterburi kindralkuberner — B. kindralkubernerile 26. VII 1864, nr. 13122, — sama tmk.

²⁷⁾ L. kuberner — B. kindralkubernerile 7. IX 1864, nr. 7183, — BKkA, talup.-osak. nr. 166 (1864). Vrd. Pärnu sillakohus — Tartu sillakohtule 17. VII 1864, nr. 2449 (ärakiri); Tartu politseivalitsus — T. ülikooli prorektorile 5. VIII 1864, nr. 32, ja T. sillakohus — T. ülikooli prorektorile 5. VIII 1864, nr. 3259, — Tartu Ülikoolikohtu tmk. P./116, ERKA.

²⁸⁾ J. Lõo, Mõned andmed Adam ja Peeter Petersonide eluloost ja tegevusest (A. Kruusbergi ärakiri, EKSA, EKIA), lk. 5.

²⁹⁾ P. Peterson — A. Petersonile (daatumita) — PrnMkA, tmk. 159 (1865), lk. 84 jj.

pudeli seesoleva kirjaga³⁰⁾. Peterson aimas kohe, et see signali-seering on ühenduses tema tagasisõiduga. Ta kartis aga siiski ainult oma kaaslaste pärast. Ent enese suhtes oli ta kindel, lootes ülikoolikohtule „kui sikk sarve peale“, nagu ta ise kirjutab.

Asjaolud aga kujunesid teisiti. Kui Peterson Tartu sadamas tahtis maale astuda, peatas teda politseiohvitser ja käskis teda kindralkubeneri korraldusel järgida enesele. Peterson keeldus, toetudes asjaolule, et ta üliõpilasena ei allu üldpolitseile. Nüüd selgus, et politsei oli sellekski juhuks ette valmistatud. Sadamasse oli kutsutud ka ülikooli pedell, kes viis Petersoni prorektor Georg v. Oettingen'i juurde.

Prorektori juures tuli Petersonil vastata kahele küsimusele: 1) kas ta on valmistanud talupoegadele palvekirju ja käinud nendega koos Peterburis? ja 2) kes on ta isa, kus ta elab ja kus Peeter suve mööda saatnud? Jaatavast vastusest esimesele küsimusele olnud küllalt, et prorektor määras Petersoni kartserisse ja otsustas alustada tema vastu eeluurimist. Väliselt toimus see õige viisakal kujul, kusjuures prorektor avaldas kahetsustki, et ta on sunnitud sellise otsuse tegema.

Järgmisel päeval kutsuti Peeter Peterson ülikoolikohtusse, mille koosseisus olid rektor Fr. Bidder, prorektor G. v. Oettingen, asetäitja prorektor C. von Rummel ja sekretär Wulfius, keda Peterson oma kirjas nimetab rüütelkonna agendiks. Rektor algas teadaandega, et selle põhjal, mis kaebealune eelmisel päeval prorektorile ütelnud ja mis tema kohta teada saadud, kustutatakse tema üliõpilaste nimekirjast ja antakse kriminaalkohtu käsutusse. Kui Peterson selle vastu deklareeris, et ta polevat prorektorile veel midagi seletanud, ja eitas seadusevastasust oma tegevuses ning palus, et kõigepealt ülikoolikohus asja seadusepäraselt juurdleks, käratanud rektor: „Teil pole midagi paluda, teil tuleb ainult vaikida.“ Järgmisel päeval viidi Peterson ülikooli kartserist kroonuvanglasse.

Olnud kroonuvanglas viis päeva üle kuulamata, laskis Peterson enese viia sillakohtuniku juurde. Siin selgus, et Tartu sillakohus ei kavatsengi teda üle kuulata. Ta pidi saadetama Pärnu sillakohtu käsutusse, kelle nõudel ta vangistatud.

Mõni päev hiljemini lasti P. Petersoni tema enda soovil kõnelda ka kohaliku sandarmiohvitseri von Klechzner'iga, kellele vangistatu kaebas seadusevastase käitumise üle tema suhtes. Klechzner lubas asja üle kõnelda õppekonna-kuraatori krahv Keyserling'iga. Üldse esines Klechzner Petersoni suhtes sõbralikult ja lubas teda hiljemini aidata. Peterson aga suhtus temasse

³⁰⁾ P. Petersoni viimatitsiteeritud kiri. Selle järgi on toodud kogu järgnev vangistamislugu. Vrd. ka Tartu Ülikoolikohtu protokoll 5. VIII 1864, — Tartu Ülikoolikohtu tmk. P./116, ERKA.

umbusklikult. Paari päeva pärast (14. aug.) võis Klechzner Petersonile teatada oma jutlemise tulemusist kuraatoriga. Viimase korraldusel saadetakse ta Pärnu mitte hariliku vangitapiga, vaid ülikooli pedelli saatel posthobustega.

Nii see toimuski³¹⁾. Teel sihtkohale kuulis Peterson oma saatjalt pedell Reinberg'ilt, et kuraator teinud talle ülesandeks teatada Pärnu sillakohtunikule, et Peterson olnud väga korralik üliõpilane („sehr ordentlicher Student“), ja soovitanud kohtul kohelda teda korrapäraselt. Petersonile tundus nüüd, et ülikooli poolt püüti tagantjärele pehmenendada ning varjata oma seadusevastast käitumist tema suhtes.

P. Petersoni vahistamine, mis tuli talle endalegi ootamata, tekitas tema mõttekaaslaste ja sõprade keskel loomulikult suure ärevuse. Holstre ja Tarvastu meeste poolt saadeti keisri kantselei III osakonna ülemale (sandarmitekorpusse juhatajale) telegramm³²⁾ ja paluti ka kirjalikult kaitset vangistatule³³⁾. Peterburist päriti küll teateid Liivimaa ametivõimudelt, kuid P. Petersoni saatust see ei kergendanud.

Pärnu sillakohtunik kasustas veel juhust selle talupoegade kaitseoperatsiooni puhul, et kogu Petersonide osa palvekirjade-liikumises kujutada võimalikult tumedais värvides. Muidugi ei jätnud ta rõhutamata, et nende koostatud palvekirjad sisaldavad laimavaid teateid mitte üksi terve seisuse — aadli — suhtes, vaid ka riigivalitsuse poolt määratud ametivõimude kohta. Vennad Petersonid olevat ka kogu liikumisest teinud endile isikliku tuluallika, sest nad võtnud talupoegadelt raha ja lasknud endid reisudel nende kulul ülal pidada. Raha nõuda oma seisusekaaslasilt ühiste ülesannete ajamiseks oli selle loogika järgi nähtavasti õigus ainult Liivimaa maamarssalil.

Sama sillakohtunik leidis küsimuse puhul paraja koha arendada ka oma rumalat sofistikat. Holstre ja teiste talupoegade pöördumine oma „voliniku Petersoni“ puhul jätvat segaseks küsimuse, kumba vendadest mõeldakse ja kas üldse kumbagi nendest. Aadam Peterson see ei võivat olla, sest ta olevat vabades. Peeter Peterson samuti mitte, sest ta ei olevat sillakohtus tunnistanud end talupoegade, eriti aga mitte Holstre ametlikuks volinikuks jne.

Esitades väljavõtteid sellest sillakohtuniku jaburdavast ettekandest lisis kuberner A. v. Oettingen veel omalt poolt soola

31) Vrd. L. kuberner — B. kindralkubernerile 7. IX 1864, nr. 7183, — BKkA, talup.-osak. tmk. nr. 166 (1864).

32) Siseminister — B. kindralkubernerile 18. VIII 1864, nr. 6725, — sama tmk.

33) Siseminister — B. kindralkubernerile 23. VIII 1864, nr. 6923, — sama tmk. Palvekirjale olid alla kirjutanud Hannus Kase, Karl Agel, Jaan Raska, Ado Hiir ja Jaan Jassik.

juurde³⁴). Sillakohtus toimetatud juurdluse aktidest nähtuvat, et P. Peterson olevat ülekuulamisel käitunud niivõrt brutaalselt ja ülbelt („brutal und respektlos“), et teda on tulnud kohturuumest korduvalt eemaldada.

Kohalikkude ametivõimude sellise suhtumise juures võis juba ette aimata, et P. Petersonil pole nii pea loota vanglast pääsu. Nii see kujuneski.

Sügisese suursaatkonna organiseerimine.

Kõigile viljandimaalaste senistele saatkondadele olid Peterburi eesti patrioodid abiks olnud. J. Köler omalt poolt oli palvekirjade-aktsioone otse õhutanud. Kõik senised katsed aga polnud saavutanud soovitud efekti. Eesti talupoegade esinemine pealinnas pidi kujunema võimalikult mõjukaks. See pidi kujunema suurejooneliseks demonstratsiooniks, mille organiseerimine oligi Köleril nähtavasti mõjukamaid ajendeid, kui ta otsustas 1864. a. suvel ette võtta reisu kodumaale³⁵).

Selle pikema ringreisu kestel (tõenäoliselt juuni lõpust augusti keskpaigani) oli J. Köleril tähtsaid kohtumisi eesti rahvuslike tugevate tegelastega, eriti Fr. R. Kreutzwald'iga ja J. Hurdaga³⁶). Reisu kõige tagajärjekamaks sündmuseks tuleb aga pidada tema kokkusaamist Viljandimaa tegelastega, eriti salakoosolekut Köleri isatalus, Vastemõisa Lubjasaarel. See koosolek oli juba varemini kavatsatud ja pidi sinna kutsutama kindlalt ustavaid mehi lähemast ja kaugemast ümbruskonnast.

Andmed selle tähtsa koosoleku kohta on väga napid. Asjaosaliste säilinud kirjavahetustes mindi sellest juba konspiratsiooni huvides vaikides mööda. Samuti varjati seda asjasse pühendamata eest. Ka Köler oma venekeelses autobiograafias, mis kirjutatud ja trükkis avaldatud Aleksander III aegse reaktsiooni ajastul³⁷), on jätnud targu selle puudutamata. Ainult üks koosolekust osavõtnu — A. Peterson on mitukümmend aastat hiljemini kirjeldanud seda koosolekut oma mälestustes, üldjoontes nähtavasti õige tõetruult. Selle koosoleku täppis kuupäevgi on meile teadmata. A. Petersoni teatel olnud see salanõupidamine pärast tema venna Peetri vangistust (mis toimus Tartus 4. augustil). See teinud Köleri ettevaatlikuks ja veel samal ööl, mil peeti koosolek, sõitnud ta Peterburisse tagasi. Sinna jõudis Köler 20. august-

³⁴) L. kuberner — B. kindralkubernerile 25. IX 1864, nr. 7776, — sama tmk.

³⁵) Vrd. J. Köler — J. Hurdale 14. IV 1864, — Hurda kirjakogu, EKIA (tõlge E. Kirjandus 1911, lk. 31).

³⁶) Vt. Hans K r u u s, Eesti rahvuslike tugevate suhtlemine 1860-ndail aastail; Ajal. Ajakiri 1934, lk. 61.

³⁷) Ivan Petrovitš Köler, professor živopisi, — Russkaja Starina 1882 juuninr. ja 1886 novembrinr.

til³⁸⁾. Ja kui nüüd uskuda A. Petersoni andmeid, siis võis Lubja-
saare koosolek toimuda umbes augustikuu keskpaiku.

A. Peterson jutustab sellest koosolekust³⁹⁾: „Ootamata tuli
saadik minu juure Holstresse teatega, et hr. Koeler juba Lubja-
saarel olla. Koosoleku päev oli üsna ligi. Sain napilt seda tea-
tada ainult Holstre meestele, Kõrgemäe Annus Kasele, juhtunisi
ka Alaveski Andres Treufeldile ja koolmeistrile Jakobsonile Hel-
mest. Holstrest sõitsid minuga kaasa Ain Henno, Massumõisa
Hans Ainson, Muri Hans Lill, Jaan Adamson, minu vend Kipi
Hans, õemees Jaak Peet, tädipoeg Koordi Jaak Hansen ja Aidust
õemees Koigu Peeter Jaakson. Ettevaatuse pärast sõitsime ööse.
Hr. Koeler oli sinna ka oma sugulasi, ustavaid sõpru ja tuttavaid
kutsunud. Sinna jõudes leidsime, et seal rahvast juba kaunis
suur kogu oli. Seal pidasid kõnet: hr. Koeler, Helme koolmeister
Jakobson ja Jaan Adamson ja viimaks, kui kõige noorem, ka
mina. Kõnede sisu oli tungiva vajaduse üle üht suurt Eesti saat-
konda Riigipea ette saata, uuendusi ja kaitset paluma, ja palve-
punktide äramääramine. Siis andsin ma aru oma pealinna-reiside
üle ja direktor Magsiku⁴⁰⁾ Holstre reisist ja panin peapalvekirja
eeskava ja järgmised palvepunktid ette.“ Need olid nõuded, mis
eesnõud eelnenud kuudel Aadam ja Peeter Petersoni juhtimisel
Viljandimaa talupoegade poolt Peterburis esitatud palvekirjades.

„Need punktid,“ kirjutab A. Peterson edasi, „harutati kõik
üks haaval läbi, kiideti heaks ja võeti vastu. Mulle tehti ülesandeks
suurt Eesti saatkonda organiseerida, peapalvekirja valmistada
vastuvõetud punktidega ja sellele niipalju allkirju muretseda kui
iganes võimalik. See oli raske ülesanne, pealegi sel ajal, kus
mind nagu röövlit otsiti ja tabada taheti. Aga suure hoole ja
väsimata töö tõttu ning oma tublide kaastööliste abiga läks ta
siiski hiilgavalt korda. Mu venna Peetri vangistus tegi ka hr.
Kõleri ettevaatlikuks. Ruttu lõpetas ta koosoleku ja sõitis sel-
samal ööl pealinna tagasi. Rahvas läks öö varjus igauks oma
poole. Ja ehk see koosolek küll rahva poolest kaunis suur oli,
jäi ta siiski ainult temast osavõtjate teada. Rahvas oli ärganud.“

Talupoegade suursaatkonna organiseerimise pearaskus langes
A. Petersonile. Tal tuli kõigepealt koostada kollektiivpalvekirja
tekst ja siis hankida sellele võimalikult rohkearvuliselt talupoega-
dest kogukonna-ametnike allkirju. Ta ise jutustab sellest all-
kirjade kogumisest⁴¹⁾:

³⁸⁾ Vrd. J. Köler — J. Hurdale 9. IX 1864, — Hurda kirjakogu,
EKIA (tõlge E. Kirjandus 1911, lk. 99).

³⁹⁾ E. Kirjandus 1916, lk. 36—37.

⁴⁰⁾ Magsik — riigivarade ministeeriumi direktor, venestatud ungar-
lane, kes Holstre kroonumõisa üleandmise asjus kohalikkude talupoegade
palvel käis kohal olukorraga tutvumas.

⁴¹⁾ Adam Peterson, Kõrgemäe Annus Kase, — E. Kirjandus
1920, lk. 350. Teisal nimetab A. Peterson (kirjas H. Hennole 25. XI 1916,

„Pea-palvekirjadele allakirjutamine sündis enamasti Viljandis Kure kõrtsi saksakambris ja Laeva Jürgensoni sõbratoas, kuhu mulle tarvilikka mehi kokku kutsusid mu sõbrad Viljandi valla peremehed: Suki Adam Soosaar, Närska Tõnis Pori ja Metsa Märt Waldt (Viiratsi vall.). Teisi kaugemalt, Karksi, Halliste ja Suure-Jaani kihelkonna mehi, kutsus sinna harilikult mu tiuu sõber Jüri Herms, Viljandi vall. Vardjalt. Ta oli mu aus abi ja kärmas käskjalg ja rahva asjus alati reisidel. Minu hobustega ja kuluga sõitis ta sinna, kuhu asja tarvidus seda nõudis. Teisiti ei olnud võimalik seda suurt ja rasket rahva asja korraldada ja teostada. Tihti sõitsin ka ise ööseti palju ümber vallaametnikkude juure ja mujale rahva asju ajama ja saatkondi korraldama, ka Pärnu- ja Tartumaalegi...“

Palvekirjade-aktsiooni 1864. a. suvel ja sügisel organiseeriti üldiselt väga hea konspiratsiooniga. Üritusse pühendatud inimeste hulk oli õige suur, kirju ja laiail pillatud. Kuid äraandjad nende keskel puudusid täielikult⁴²⁾. Samuti osati nähtavasti ka õigel ajal ja vajalikul kohal suud pidada. Nii ei saanud ametivõimud kogu aktsioonist mingeid lähemaid sisulisi andmeid. Aga hoopis varjatuks kogu liikumine nende eest siiski ei jäänud.

Juba väliste tunnuste järgi märgati talupoegade keskel suuri muutusi. Varemini nii sagedasti esinenud orjalik vaim, nagu kirjutatakse ühes ametlikus dokumendis⁴³⁾, oli korraga kadunud. Ja kus see veel püsiski, avaldati seda väga ettevaatlikult, nagu kartuses, et seda võidakse märgata kaaslaste poolt. Suurtes hulkades, sadade kaupa, koguneti kõrtside juurde, kus kuulati kellegi kõnet või aeti üksteisega juttu. Samuti tuldi suurel arvul kokku kohtupäevadel magasiatade juurde, ilma et vilja oleks võetud või seda sinna toodud. Mõnedes paikades, näiteks Pikasillal, Helmes, Karksis, Kõpus, kujunes suuri rahvakogunemisi, kuhu tuli rohkel arvul inimesi ka kaugetest kogukondadest.

Ametivõimud, kes olid mõnda aega pead murdnud nende nähtuste põhjuste üle, hakkasid peagi taipama, et talupoegadel on käsil midagi erakordset, mis suundub Peterburi poole. Oli küllaltki tähenduslik, et mehed nõutasid endile passe, et esineda pealinnas kaebuste ja soovidega. Millistega aga ja kes on kogu selle liikumise juht, see jäi alul selgusetuks; jäi tumedaks, seni kui talu-

— Henno kirjakogu, EKIA) peale J. Herms'i (Härms'i) oma kaastöölisena palvekirjade-aktsioones veel rea teisi tegelasi: „sedasama tegi ka minu hää sõber, Abja Jaasi talu peremees Jaan Raska ja Abja mehed Toomas ja Peeter Lint, kes Pärnus elasid. Sääl äratas rahvast ka minu hää sõber kaupmees Suni. Sedasama kihutuse tööd tegid Kõrgemäe Annus Kase ja ta vend Hans, praegune Peebu Hans Kase Vana-Pornuse vallast ja palju teisi.“

⁴²⁾ Vrd. ka E. Kirjandus 1916, lk. 37 (A. Petersoni mälestused).

⁴³⁾ Pärnu maakohtu motiveeritud otsus A. Petersoni ja ta kaaslaste kohta 24. VIII 1865, — PrnMkA, tmk. nr. 159 (1865).

poegade saatkonna aktsioonist hakkas saabuma teateid Peterburist.

Et suurema hoolega silmas peeti ja püüti tabada juba endisest ajast politseile kahtlast Adam Petersoni, see oli ju koguni mõistetav. Tema vangistamise otstarbel käis Holstres Viljandi sillakohtu ametnik sõdurite saatel⁴⁴⁾. Ametnik aga jõudis kohale kogukonna kohtupäeval, mistõttu sinna oli kogunenud rohkesti talupoegi. Nende ähvardava käitumise tagajärjel loobus ametnik oma ülesande täitmisest ja pöördus tühjalt tagasi.

Holstres leidis aset talupoegade saadikute ärasõidu eel teinegi ametivõimused häiriv vahejuhtum⁴⁵⁾. Päri kogukonnas aset leidnud korratuste tagajärjel vangistati kubeneri korraldusel sealsed kohtumehed, kes 15. sept. saadeti sillakohtuniku poolt vahi all Riiga. Kolm versta enne Holstret piiras kohalikkude talupoegade jõuk vahistatute transpordi ümber ja nõudis nende vabastamist, ähvardades vastasel korral tarvitada vägivalda. Alles kohtumeeste endi palvel ja pärast nende deklaratsiooni, et nad ka vägivaldse vabastuse korral ei pöördu tagasi koju, vaid lähevad Riiga, hajus piirajate jõuk ähvardustega laiali.

Sellises olukorras, eriti aga talupoegade pahaendeliste kogunemiste puhul, pidas Viljandi sillakohus tarvilikuks 18. septembril anda eriline ringkiri, millega kohustati mõisavalitsusi, kogukonknaohtuid ja kõrtsmikke valvama, et talupojad ei peaks lubamata koosolekuid, ja kui neid juhtub, siis sellest teatama võimudele⁴⁶⁾. See ringkiri oli tegelikult hilinenud. Allkirjade korjamisega ja saatkonna organiseerimisega toimunud koosolekud olid jõudnud lõppjärku ja saadikud juba teele asumas.

Talupoegade keskel märgatava käärimise ja kahtlaste salasepitsuste puhul olid valvel ka Tartumaa politseivõimud. Tõendiks ja näiteks ses suhtes on järgmine juhtum⁴⁷⁾. S. a. suvel oli Nõost Maanuse talu peremees Margus Laurberg ühes kellegi oma sõbraga käinud Holstres. Siin oli ta J. Adamsoni kaudu tutvunud Eesti Aleksandri-kooli asutamise mõttega ja ühtlasi kuulnud ka viljandimaalaste kavatsusest esitada keisrile palvekiri. Koju jõudnud, püüdis Laurberg eriti propageerida Eesti Aleksandri-kooli mõtet ja korraldas selleks septembri alul oma talus usaldusväärsemate meeste nõupidamise. Sellest koosole-

⁴⁴⁾ L. kuberner — B. kindralkubernerile 20. II 1865, nr. 1240, — Bkka, talup.-os. tmk. nr. 408 (1864).

⁴⁵⁾ Viimatitsiteeritud kiri. See on nähtavasti sama vahejuhtum, mis moonutatuna on kajastunud ka rahvamälestustes. Vt. O. Stamm, st.-ar. ärkamisaja kohta Paistu kihelkonnas, 1932 (AASA, EKIA), lk. 10, ja Mart Mitt'i Elu lugu, Aia luguga ühendatud viisil Kirja panema hakatud, — EKIA (tsiteeritud koopia järgi, lühendatult: M. Mitt, Elu lugu), lk. 54.

⁴⁶⁾ Viljandi sillakohtu ringkiri 18. IX 1864, nr. 3620 (ärakiri), — PrnMkA, tmk. nr. 159 (1865).

⁴⁷⁾ M. Mitt, Elu lugu, lk. 43—47.

kust sai haisu ninna ka Tartu sillakohus, kes hakkas selle juhtivamaid tegelasi kimbutama. Vastse-Nõo mõisavalitseja M. Mitt, pärastine eesti rahvusliku liikumise silmapaistvaid tegelasi, mõisteti sillakohtu poolt lubamata koosolekust osavõtte pärast kolmeks päevaks aresti. Kogu see lugu polnud otseses seoses talupoegade palvekirjade-aktsiooniga. Kuid ta on siiski iseloomuline kohalikkude politseivõimude valvsuse suhtes selle aktsiooni organiseerimise puhul.

Saadikuile kogukondadest, kes olid nõustunud osa võtma palvekirja esitamisest keisrile, nõutati aegsasti korjanduste teel teekulude katteks raha ja soetati neile ka vajalikud plakatpassid. A. Peterson kirjutab küll ühes oma kaebuses, et mõnedele oli maakonna-rentei keeldunud andmast passe. Kui seda keeldumist üldse oli, siis polnud see nähtavasti lõplik, sest samad mehed olid hiljemini osa võtmas palvekirja esitamisest keisrile ⁴⁸).

Pealinna liiguti suure ettevaatusega, kartes kohalikke ametivõimusi, kes olid valvel. Püüti kasustada kõrvalisemaid icid ja liikuda väiksemais rühmades, et mitte äratada tähelepanu ⁴⁹). On võimalik, et mõned ettevaatlikumad mehed, kartes politsei vahiposte Pikasillal, Oiul ja Jõesuus, sõitsid paadiga üle Võrtsjärve ⁵⁰). Üksikud sattusid teel kimbatusse ja otsiti politsei poolt läbi ⁵¹). Suuremaid äpardusi siiski ei juhtunud.

Osa saadikute edasisõitu oodati ametivõimude poolt Tartu kaudu aurikuga. M. Mitt teab üsna usutavalt jutustada ⁵²), et nende vangistamiseks oli siin tehtud vajalisi ettevalmistusi. Maalt oli 19. septembri ümber linna sõitnud suuremal arvil mõisnikke, kellede ülesandeks oli väljuvaid talupoegi ära tunda. Kohalik politsei oli saadikute vangistamiseks saanud kubernerilt vastavad korraldused. Ja 20. septembri hommikul, mil oodati saadikute ärasõitu, võeti sadam politseiametnikkude poolt erilise valve alla. Sadama ümbruskonda oli võimude poolt peidetud ka sõdureid. Varitsevast hädaohust aegsasti hoiatatud talupojad aga jäid sadamasse ilmumata, nad valisid edasisõiduks teise tee. Talu-

⁴⁸) Nii mainib A. Peterson oma palvekirjas senatile 22. XI 1865 (venekeelse tõlke mustand, VlnSkA, tmk. ad nr. 52/1866) Puiatu ja Päri kogukonna esindajaid Villem Maiste't ja Karl Dreimann'i, kelledele maakonna-rentei olevat keeldunud andmast plakatpasse. Tegelikult aga olid mehed 9. nov. keisri juures audientsil.

⁴⁹) Vrd. E. Kirjandus 1920, lk. 350 jj.

⁵⁰) Sellist rahvatraditsiooni vt. O. Stamm, st.-ar. ärkamisaja kohta Tarvastu kihelkonnast, 1932, lk. 12. Pole aga kindel, et see käib 1864. a. sügise suursaatkonna kohta. Vrd. ka O. Stamm, st.-ar. ärkamisaja kohta Paistu kihelkonnast, 1932 (AASA, EK1A), lk. 9.

⁵¹) Vrd. A. Peterson — senatile 22. XI 1865, — VlnSkA, tmk. ad nr. 52 (1866).

⁵²) M. Mitt, Elu lugu, lk. 48 jj. Vrd. ka A. Kruusberg, Venestamise tulekul. Mälestused ja dokumendid (Eesti Ajaloo Arkiiv nr. 2), 1922, lk. 8—10.

poegade hoiatajaks Tartus oli „Eesti Postimehe“ toimetaja J. V. Jannsen⁵³). Osa Tartust lähtunud saadikuid ajanud kohaliku sillakohtu lambur Põltsam küll taga, kuid jõudnud neile järele alles väljaspool oma maakonna piire ega ole saanud neid siis vangistada⁵⁴). Nagu kodumaalt väljutud, nii jõudsid eesti talupojad ka Peterburisse üksikult ja väiksemate rühmade viisi. 25. septembril saabus siia ka saatkonna peaorganiseerija ja kollektiivmärgukirja teksti koostaja A. Peterson. Tema oli lahkunud Holstrest juba 15. septembri paiku, varustatud plakatpassiga ja kohaliku kogukonna valitsuse volitusega⁵⁵). Ettevaatusest kodumaa võimude suhtes oli ta sõitnud hobustega Ostrovisse ja sealt Pihkva kaudu Peterburisse. Saatkonna paberid, palvekirjad alikirjadega, oli tal õnnestunud saata pealinna kellegi ohvitseri Karlov'iga, kes oli aktsiooni ühe tegelase, Päri valla taluperemehe Karl Dreimanni sugulane ja sõitis selle juurest suvitamiselt tagasi⁵⁶).

· Kollektiivmärgukirja koostamine.

Nii üldpalvekiri, mis Peterburis lõplikult ümber redigeeriti ja vene keelde tõlgiti, kui ka hulk kohalikke küsimusi käsitlevaid palvekirju olid A. Petersoni koostatud. Meenutades seda oma tegevust pool sajandit hiljemini kirjutab autor, et tal olnud Holstres Kipil (isatalus) ja Peedihansul (õe talus) „peris palvekirjade kantselei“, kus ta töötanud „kindla plaani järele“⁵⁷). Kui silmas pidada seda suurt palvekirjade hulka, mis seoses A. Petersoni tegevusega 1864. a. esitati Peterburis riigi kõrgemaile võimudele, võis tema asukoht Holstres tol ajal jätta tõesti mingi „peris palvekirjade kantselei“ mulje, kuhu tuldi kaebama oma hädasid ja laskma sõnastada neid paberile.

Hiljemini, vangistatud A. Petersoni süütegu uurides, huvitus Pärnu maakohus küsimusest: millest see tuli, et talupoegi nii rohkel arvul ja nii laialistelt aladelt pöördus just tema ja ainult

⁵³) Nii teatab M. Mitt, kes Jannseniga septembris 1864, saadikute Tartust lähtumise ajal, isiklikult kokku puutus. Vt. eelmises märkuses tsiteeritud allikat. See teade leiab kinnitust ka teiselt poolt: E. Änilane, st.-ar. ärkamisaja kohta Suure-Jaanist, 1933 (AASA, EKIA), lk. 17. Hoiatavate hulgas oli ka Taevere kogukonna saadik Mihkel Rebane, kes Holstre ja Pikasilla kaudu Tartu sõitis. Loobunud siin hoiatuse mõjul kavatsusest, sõita aurikuga Pihkva kaudu, palganud viljandimaalased Tartus voorimehe, kes viinud nad plaanvankril Peterburisse.

⁵⁴) M. Mitt, Elu lugu, lk. 50—51 (J. V. Jannseni jutustuse järgi).

⁵⁵) Vrd. A. Peterson — senatile 22. XI 1865, — VlnSkA, tmk. ad nr. 52 (1866).

⁵⁶) A. Peterson, Kõrgemäe Annus Kase, — E. Kirjandus 1920, lk. 350 jj.

⁵⁷) A. Peterson — H. Hennole 25. XI 1916, — Heno kirjakogu, EKIA. Vrd. ka M. Sorgsepp, st.-ar. ärkamisaja kohta Viljandi khk., 1932 (AASA, EKIA), lk. 5.

tema poole? ⁵⁸). Seda küsib järelaegki. Süüdistatav ise püüdis ülekuulamisel pidada järjekindlalt joont: mitte tema ei olevat olnud kogu palvekirjade-aktsioonide algataja ja õhutaja, vaid talupojad, aetud oma hädadest, otsinud ise omal algatusel tema kui kirjaoskaja üles. Selline tunnistus, püüd kujutada oma osa võimalikult väikesena, oli täiesti inimlik ja mõistetav vaenulise klassikohtu ees. Tõelikult aga oli A. Petersoni osa kogu liikumises nii 1864. a. kui ka hiljemini märksa olulisem ja aktiivsem. Mitte ainult tema suurem haridus ja laialine tutvuskond ei teinud teda populaarseks sihtkohaks talupoegadele, vaid õigegi suurel määral tema teadlik aktiivsus ja propaganda.

Kuidas toimis aga A. Peterson palvekirjade, eriti keisrile määratud kollektiivmärgukirja koostamisel? Kui palju ja kuidas oli siin kasustatud talupoegade poolt avaldatud andmeid ja soove? Ja kui palju oli siin autori omi ideid ja lisandeid? — Need küsimused huvitasid õige pinevalt Pärnu maakohtu juurdlejaid kaebeluste süü selgitamisel ⁵⁹). Need on olulise tähtsusega ka hilisemale ajaloo-uurimisele. Nende küsimuste juurde tuleme edaspidi üksikasjalisemalt. Siin on oluline ära märkida ainult, et autor, toimides Lubjasaare koosoleku otsuse järgi, kasustas kollektiivmärgukirja koostamisel kõigepealt sama aasta kevadsuvel Peterburis esitatud palvekirju, mille kirjutamisest ta ka ise oli osa võtnud. Peale selle arvestas ta veel teisigi talupoegade avaldatud kohalikke hädasid. Autor liikus seega täiesti induktiooni teel, lähtudes eeskätt konkreetsest kohalikust olukorrast, kasustades põhimaterjalina sel puhul esitatud kaebusi ja kokku võttes talupoegade endi poolt avaldatud soove vajalikeks reformideks. Tulemuseks oli märgukirja tekst, mis oli kuupäevatud Holstres 18. septembriga 1864 ⁶⁰).

A. Petersoni tekst oli märgukirja lõplikule redaktsioonile viimseks eelastmeks ⁶¹). See lõplik redaktsioon koostati Peterburis sealsete eesti patriootide osavõttel. Kes viimaseist ja kui suurel määral siin tegev oli, pole meile küll otseselt teada. Kuid nagu teistegi eesti talupoegade palvekirjade koostamisel ja vene

⁵⁸) Pärnu maakohtu motiveeritud otsus A. Petersoni ja tema kaastalaste kohta 24. VIII 1865, — PrnMkA, tmk. nr. 159 (1865).

⁵⁹) PrnMkA, tmk. nr. 159 (1865).

⁶⁰) A. Peterson ise küll oli Holstrest juba 15. sept. lahkunud, kuid pannud märgukirjale mõne päeva võrra hilisema daatumi osa talupoegade soovil. Vrd. Pärnu maakohtu juurdlusprotokoll 9. VII 1865, — PrnMkA, tmk. nr. 159 (1865).

⁶¹) A. Petersoni tekst, — PrnMkA, tmk. nr. 159 (1865), lk. 88a — 97a. Vrd. Hans Kruus, Eesti talupoegade saatkonna märgukirjast keisrile 1864, — Ajalooline Ajakiri 1933, lk. 155. Keisrile esitatud märgukirja tekst on ära trükitud Russkaja Starina's, 100. köide, 1899, lk. 655—665. Märgukirja lõpposa eestikeelne tõlge Hans Kruus, Eesti Ajaloo Lugemik III, 1929, lk. 198—200.

keelde tõlkimisel, etendas tõenäoliselt siingi peaosajärgi kooliõpetaja Th. Dankmann⁶²).

Väliselt ulatuselt on A. Petersoni tekst märksa pikem märgukirja lõplikust redaktsioonist. Et viimases on sisuliselt esitatud peaaegu täielikult sama materjal, mis Petersoni tekstis, siis on lühendamise saavutatud sel teel, et Petersoni sulesünnitise laialivalguvat, rohkete pateetiliste passustega ja lõpmata hulga konkreetsete pisiasjadega lükitud sõnastust on koondatud, süstematiseeritud ja asjalikumaks tehtud, seejuures välja jättes liigselt koormavaid üksikasju.

Petersoni teksti ja märgukirja lõpliku redaktsiooni sisu võrdlemisel selgub, et viimane on peaaegu viimse üksikasjani rajatud esimesele. Selles on juurde tulnud detailidena ainult talude maksude loend ja arvutus talumaa soovitava hinna põhjenduseks, kuna kõik muud konkreetsed üksikasjad ja üldmõtted on võetud Petersoni kavandist. Seda asjaolu tuleb eriti rõhutada. Et Peterson oma kavandi põhjendas eeskätt temale talupoegade poolt esitatud kaebustele ja soovidele, siis selgub siit, et 1864. a. suurpalvekiri keisrile oli rajatud eesti talupoegade kõige olulisemaile hädadele ja nõuetele. See polnud mingi kabinetlik sepitsus, vaid talupoegliku rahvamassi hädadest ja soovidest välja kasvanud, nende põhjal kõige induktiivsemal teel koostatud dokument.

Muudatused, mille osaliseks A. Petersoni tekst Peterburis sai, olid peamiselt kompositsioonilist ja stilistilist laadi. Kõigepealt teostati siin Petersoni fikseeritud mõtete kindlakujulisem süstematiseering. Peale sissejuhatust jagati märgukirja kirjeldav osa kahte peatükki, milledest esimene käsitles eesti talupoegade agraarolusid, teine nende õiguslikku olukorda. Märgukirja lõplikus redaktsioonis kärbiti tugevasti Petersoni tekstis ohtralt esinevat ajaloolist elementi. Tehti tagasihoidlikumaks eesti talupoegade truualamluse rõhutamine ja heideti välja vängemad liialdused, mille esitamisel Petersoni tekst sagedastigi ei tundnud piiri, nagu seda oli näiteks iseloomustust ja hinnang Aleksander II kohta, keda nimetati „den Allerbesten, Allergnädigsten, Allergerchesten, Allerhumansten und Alleredelsten Herrscher... , welcher nur jemals regiert und eine Krone getragen hat“ jne. Materjali süstematiseerimisega ja mõtete ümbersõnastamisega sai kogu märgukiri märksa ülevaatlikumaks, lihtsamaks ja asjalikumaks, nagu see ka kohane sellisele diplomaatilisele dokumendile.

⁶²) Veel pool sajandit hiljemini mälestab A. Peterson Th. Dankmanni eesti talupoegadele „tublide kirjade“ koostajana ja abistajana nende esitamisel „ministritele ja salapolitseile“. — Dankmann saanud selle eest talupoegadelt ka „väikest tasu“. — A. Peterson — H. Hennole 25. XI 1916, — Henno kirjakogu, EK1A. Ka kaasaegsed allikad mainivad Dankmanni (hüüdnimega „utšitel“) abistajana eesti talupoegade palvekirjade koostamisel ja esitamisel. — Vrd. P. Peterson — A. Petersonile, daatuma, kirjutatud 1864. a. sügisel, — PrnMkA, tmk. nr. 159 (1865).

Nii A. Petersoni kavandis kui ka märgukirja lõplikus redakt-sioonis järgnes kirjeldavale osale nõuete ja soovide kokkuvõte. Lõplikus redakt-sioonis teostati ka siin samalaadilised muudatused, nagu eelnevaski osas. Kõigepealt süstematiseeriti siingi nõuded, ühendati üksikpunkte ja jagati need kolme ossa: I — eesti talu-poegade agraarolude, II — vallakogukonna ja kohtukorralduse ja III — kirikuõpetajate valimise ja vallakoolide korraldamise kohta.

Nagu kirjeldavagi osa mõtted, nii on ka märgukirja lõpposas toodud nõuded ja soovid võetud A. Petersoni tekstist. Olulise-mana on Peterburis juurde lisatud ainult soov, et eeloleva kohtu-reformi arutamisele kutsutaks ka kohalikkude talupoegade esin-dajaid. Kaudsel kujul on see soov olemas Petersoni kavandis.

Peterburis lõpliku kuju saanud märgukirja teksti polnud muu-dugi enam võimalik saata kodumaale „rahvahääletusele“. Seda polnud ka tarviski, sest lõplikus redakt-sioonis olid A. Petersoni tekstis esitatud nõuded, mis olid vastavais kogukonnis kodumaal ülikuinii tuttavad, jäänud sisuliselt peaaegu muutmatuks.

Kogukonnad, üldarvult 24, millede nimel märgukiri esitati ⁶³⁾, olid rõhuvas enamuses Viljandimaalt (19): Holstre, Loodi, Heim-tali — Paistu khk., Puiatu, Suure-Kõpu, Viljandi, Väike-Kõpu, Uue-Võidu (Karula), Valgita, Päre — Viljandi khk., Vastemõisa, Taevere, Jäska, Sürgavere, Lõhavere, Lahmuse — Suure-Jaani khk., Helme, Kärstna — Helme khk., Kuresaare — Tarvastu khk.; Pärnumaalt (4): Karksi — Karksi khk., Kaubi — Halliste khk., Voltveti ja Talli — Saarde khk. ja Tartumaalt üks: Torma — Torma khk. Allkirju nimetatud kogukondade ametnikelt jõuti koguda 251 ⁶⁴⁾. Kogu meeshingede arv neis kogukonnis oli 15 263.

Saatkond Peterburis ja audients keisri juures.

Saatkond oli kavatsatud võimalikult rohkearvulisena, et saa-vutada efektsemat mõju pealinnas. Mõningail andmeil pidanud selle liikmete arv ulatuma 60-ni ⁶⁵⁾. Tegelikult aga kujunes see umbes 25-liseks.

Peterburis tuli enamikul saadikuist viibida ligemale poolteist kuud, enne kui nad said esitada oma palvekirja. Pikk ootamine oli tingitud keisri välismaal viibimisest. Oma jagu aega võttis ka pikale märgukirjale lõpliku redakt-siooni andmine ja selle tõlki-mine. Kodumaale tagasi pöörduda ja jälle uuesti tulla ei sõan-datud, — kardeti takistusi kohalikkude ametivõimude poolt. Et

⁶³⁾ Russkaja Starina, 100. k. (1899), lk. 665.

⁶⁴⁾ A. Petersoni mälestuste järgi (E. Kirjandus 1916, lk. 37) kogutud 1000 allkirja. Õige on palvekirja äratrukis (Russkaja Starina, 100. k., lk. 665) nimetatud arv 251.

⁶⁵⁾ Vrd. M. Mitt, Elu lugu, lk. 48. J. V. Jannsenilt saadikute kodu-maalt lähtumise ajal, septembris 1864, saadud andmeil.

see pikaleveniv ootamine linnaeluga harjumata talupoegadele oli rohkesti vastumeelne, on mõistetav. Kuid mehed pidasid rõhuvas enamuses siiski vastu ja jäid tahtekindlalt oma ülesande teostamiseks Peterburisse. Ainult üksikud pöördusid varemini tagasi, osalt haigestunult ⁶⁶⁾.

Saadikute Peterburis viibimise ajal olid neile abistajaiks ja juhtideks eesti rahvasõbrad. Eritise hoolitsejana on ühele Viljandimaa saadikule meelde jäänud J. Köler ⁶⁷⁾. Et viimane kogu olukorda õige üksikasjaliselt silmas pidas, näitab muuseas tema soovitus saadikuile, et nad ei liiguks linnas oma mulgimaa rahvarõivais, mis äratasid liiga tähelepanu. Mehed, vähemalt mõned, muretsenudki siis endile „vene kasukad“, milledes käinud linnas.

Lõppeks olid asjad niikaugele, et 28. oktoobril 23 pealinnas viibivat eesti talupoega palusid keisrilt audientsi ⁶⁸⁾. See saadi aga alles 9. novembril. A. Peterson kirjutab hiljemini ⁶⁹⁾: see päev valitud audientsiks talupoegade endi poolt, sest dr. Karell'i kaudu saadud teada, et siis korrapidajaks tiibadjutandiks on keisri õepoeg Leuchtenbergi hertsog Jevgeni Maksimilianovitš, keda peetud kavatsetud ürituse õnnestumiseks sobivamaks. See teade on kahtlane, sest vaevalt jäeti eesti talupoegadele võimalus audientsipäeva ise valida.

Need 23 talupoega, kelle nimel paluti seda ajaloolist audientsi, olid: Adam Peterson Holstrest, Johann Saar Loodist, Peeter Jõggevest Heimtalist, Villem Maiste Puiatust, Tõnnis Reinberg Suure-Kõpust, Tõnnis Noodapära Väike-Kõpust, Tõnnis Porri ja Hans Siimann Viljandi kogukonnast, Mihkel Peterson ja Tõnnis Tõllasepp Uue-Võidust, Tõnnis Nähr Vastemõisast, Mihkel Rebbane Taeverest, Tõnnis Päärus ja Karl Reimann (Dreimann) Pärast, Hans Tomson ja Jaan Murro Sürgaverest, Karl Saul Voltvetist, Isak Arro ja Märt Toode Tormast, Jüri Reimann Navestist, Peeter Raud ja Hans Laos Vana-Karistest, Jaan Wühner Aidust. Seega olid üksikud kogukonnad (arvult 7) esindatud kahe saadikuga. Osa kogukondi (arvult 10), kelle nimel palvekiri esitati, olid hoopis ilma saadikuteta. Seevastu aga oli audientsi palujate hulka sattunud talupoegi kolmest kogukonnast, mille allkirjad puudusid märgukirja all (Navestist, Vana-Karistest ja Aidust).

Audientsile Tšarskoje Seloos 9. novembril oli ilmunud 17 eesti talupoega. Neli oli haiguse tõttu koju jäänud. Kaasa oli võetud

⁶⁶⁾ A. Peterson — senatile 22. XI 1865, — VlnSkA, tmk. ad nr. 52 (1866).

⁶⁷⁾ Taevere saadikule M. Rebasele. Vrd. E. Änilane, st.-ar. ärkamisaja kohta Suure-Jaani khk., 1933 (AASA, EKIA), lk. 18.

⁶⁸⁾ Talupoegade palve keisrile 28. X 1864 (venekeelne tõlge ärakirjas), sealsamas ka audientsi palujate nimekiri, — PrnMkA, tmk. nr. 159 (1865). Sama nimekiri väikeste ortograafiliste erinevustega ka E. Kirjanduses 1916, lk. 38.

⁶⁹⁾ E. Kirjandus 1916, lk. 38.

sool-leib — mis nimelt, teadmata —, kollektiivmürgukiri 24 kogukonna nimel eesti ja vene keeles ⁷⁰⁾ ja veel hulk eripalvekirju üksikute kogukondade ja isikute poolt ⁷¹⁾. Peapalvekirjast esitati soola-leiva peal lühike väljavõte, mille keiser kohe läbi lugeanud. Saatkonna tegeliku juhi teatel olnud audients üldiselt õige sõbralik ⁷²⁾. Palvekirjad võetud vastu ja keiser kõnetanud saadikuid lahkelt. Pärast audientsi kuulati A. Peterson ainsa saksa ja vene keele oskajana saatkonnast keisri tiibadjutandi poolt veel eriliselt üle. Sel ülekuulamisel, mis kestnud vähemalt paar tundi, pärinud tiibadjutant Liivimaa talurahva hädasid ja soove, protokollides ülekuulatava seletused. Pärast ülekuulamist andnud tiibadjutant saatkonna juhile väikeses ümbrikus kirja siseminister Valujev'i nimele, tähendades: „Selle kirjaga saadab Majesteet teid ministri juurde. Seal saavad teie asjad kõik läbi katsutud ja võimalust mööda täidetud. Olge rahulikud, teile ei pea midagi paha sündima.“

Edasi kirjutab A. Peterson, et siseminister võtnud saatkonna liikmed lahkelt vastu ja kuulanud nad kannatlikult ära. Minister avaldanud imestustki, et Liivimaal on talupoegade olukord selline. Ta öelnud, et nende palvekirja puhul tingimata pannakse toime juurdlus, lisanud aga juurde, et nad ilma loata Peterburist ei lahkuku. Hiljemini käinud saatkonna liikmed veel mitmel korral ministereeriumis.

A. Petersoni kirjeldust siseminister Valujevi „lahke“ suhtumise kohta eesti talupoegade palvekirja-üritusse tuleb pidada täiesti ekslikuks. Selline esinemine siseminister Valujevi, selle Liivimaa rüütelkonna järjekindlalt truu liitlase ja toe poolt on täiesti usumatu. Üks teine, märksa usaldusväärsem allikas kirjeldab siseministri suhtumist eesti talupoegade palvekirja-aktsiooni ja selle tagatippu hoopis teissugusemas valguses.

Üheaegselt eesti talupoegade suursaatkonnaga viibis Peterburis ka Liivimaa maamarssal vürst Paul Lieven ühes rüütelkonna sekretäri M. v. Grünewaldt'iga. Viimase peetud päevik ⁷³⁾ valgus-

⁷⁰⁾ Adam Peterson'i Laulud. Neljas jagu; 1900, lk. 53: peapalvekirj onud „24 valla petsatite ja vallaametnikkude allkirjadega, Eesti- ja Venekeeles“. Sellest tuleb küll nii aru saada, et need olid kogukondade volitused peapalvekirja juurde.

⁷¹⁾ A. Peterson on hiljemini väitnud, et neid eripalvekirju oli 95. — Vt. E. Kirjandus 1916, lk. 38, samuti A. Peterson — H. Hennole 25. XI 1916, — Henno kirjakogu, EKIA. See arv on tõenäoliselt liialdatult suurendatud: talupoegade palvekirjas keisrile 28. X 1864 (PrnMkA, tmk. nr. 159/1865) mainitakse ainult 20 eripalvekirja, mida kavatsetakse esitada.

⁷²⁾ E. Kirjandus 1916, lk. 38. Vrd. ka A. Petersoni palvekirja senatile 22. XI 1865, — VlnSkA, tmk. ad nr. 52 (1866), ärakiri Köleri kirjakogus, EKIA.

⁷³⁾ Tagebuch für den Livländischen Landmarschall Paul Fürst Lieven 1863—1864, St. Petersburg, peetud rüütelkonna sekretäri Moritz von Grünewaldt'i poolt. Käsikirja ärakiri Riia Gesellschaft für Geschichte und

tabki hästi informeeritult eesti suursaatkonna saatust 1864. a. hilis-sügisel. Keiser lubanud talupoegadele audientsi ainult tingimusel, et nad ei esita mingeid palvekirju. Kui aga talupojad oma sellekohasest lubadusest hoolimata siiski esitanud palvekirja, käsutanud keiser palujad siseminister Valujevi juurde, kes saanud ülesande, välja selgitada kogu ürituse algatajad.

Järgmisel päeval (10. nov.) toimuski siseministeeriumis eesti talupoegade saadikute ülekuulamine ministeeriumi ametniku von Schultz'i, Balti kindralkuberneri kantseleijuhataja v. Tiedeböhl'i ja tõlgina juurdekutsutud Liivimaa rüütelkonna sekretäri von Grünewaldt'i osavõttel. Ülekuulamise avas minister Valujev ise, manitsedes talupoegi tunnistama tõtt. Tunnistusest selgus, et saatkonna organiseerimisel ja allkirjade kogumisel oli algatavat ja juhtivat osa etendanud A. Peterson. Üldpalvekiri oli saadikuile ette loetud, ainult Navesti talupojad olid sellele ilma ette lugemata alla kirjutanud. Juurdlust toimetanud ametnikele torkas silma, et palvekirja sisuga olid saadikud üldiselt õige vähe tuttavad, mäletasid sellest kõige rohkem, et paluti rendihindade vähendamist.

Eriti huvitas ametnikke küsimus, kes oli kollektiivmärgukirja redigeerija. Selle kohta andsid talupojad põiklevaid vastuseid. Selgus siiski, et see oli A. Peterson, mida viimane ka ise tunnistas. Tumedaks jäi aga palvekirja tõlkija isik, keda juurdlejad püüdsid selgitada erilise innuga. Jälgede segamiseks seletasid ülekuulatavad, et see olnud keegi tundmatu, juhuslikult kohatud erusõdur, kes teinud tõlke 25 hõberubla eest. Kestvate pingutuste järel said ametnikud sellest „erusõdurist“ ainult „väga pealiskaudse isikukirjelduse“.

Pärast ülekuulamist lasti saadikud nende korterisse Inglise prospektil eesti kiriku läheduses. Ühtlasi keelati neil ära enne pealinnast lahkuda, kui siseminister selleks loa annab. Järgneval omavahelisel keskustelul juhtis rüütelkonna sekretär v. Grünewaldt siseministri tähelepanu sellele, et talupoegade ärevus tekkinud mõisnikkude algatatud raharendile siirdumisest. A. Peterson kasustanud seda rahutust poliitilise demonstratsiooni organiseerimiseks. v. Tiedeböhl kasustas juhust rõhutada, et Adam Peterson on talupoegade hässitamise eest vangistatud Peeter Petersoni vend ja ise ametivõimude poolt tagaotsitav. Kõne alla tuli ka A. Petersoni vahistamine. See oli tegelikult siseministri poolt juba otsustatud küsimus. Selle teostamine aga lükati edasi ja ainult selleks, et A. Petersoni vabaduses olles kergemini tabada palvekirjade tõlkijat.

Möödus nädal. Kuid eesti talupoegade järele seatud luure ei viinud palvekirjade tõlkija isiku selgitamisele sammugi lähemale.

Altertumskunde raamatukogus, Msc. 150 f (tsiteeritud edaspidi: Lieveni päevik); lk. 193—197 ja 217—219.

Siseminister otsustas nüüd kogu asjale lõpu teha. 18. novembril vangistati Aadam Peterson ⁷⁴⁾, kolm saatkonna liiget aga kutsuti siseministri juurde, kus viibis tõlgina ka Liivimaa rüütelkonna sekretär v. Grünewaldt. Minister noomis saadikuid veel kord, et nad pole tõtt tunnistanud ega üles andnud oma palvekirjade tõlkijat. Nende üldpalvekiri sisaldavat palju ebatõdesid. Et aga mehed sellest pole olnud teadlikud, andestatavat neile. Edasi püüdis minister Valujev kaitsta Liivimaa eripärasusi, rõhutades saadikuile, et nii kuis inimesed, taimed ja olukorrad on igal maal erinevad, ei võivat ka Liivimaa saada Venega ühesuguseid seadusi. Minister andis talupoegadele nõu otsida endile paremaid juhte ja mitte pöörduda inimeste poole, kes on viinud neid kahjulikele sammudele. Vastust oma palvekirjadele nad ärgu lootku; küllalt olevat neile teadmisesest, et nende palvekiri on ministri käes ja et tema selle sisu tunneb.

Siseministri soovil võttis järgmisel päeval (19. nov.) ka Peterburis viibiv Balti kindralkuberner parun Lieven saadikud jutule. Neid oli ilmunud 19, kuna kaks viibisid haigetena hospitalis ja A. Peterson oli juba arreteeritud. Neli tundi kestnud keskustelus kordasid saadikud veel oma palvekirjades esitatud hädasid, kusjuures kaebused keerlesid peamiselt raharendile siirdumise ja taludeostu küsimuste ümber. Kindralkubeneri väga asjaliku ja kannatliku esinemise tõttu jäänud saadikuil sellest ülekuulamisest märksa parem mulje kui eelmisel päeval siseministeeriumis, nagu seda märgib Liivimaa rüütelkonna sekretär v. Grünewaldt, kes viibis tõlgina sellelgi jutuajamisel.

Pärast vastuvõttu kindralkubeneri poolt lubati saadikuil Peterburist lahkuda, kuna A. Peterson jäi vangina pealinna.

(Järgneb.)

Hans Krjus.

Na-kaasus on halb ja tarbetu*).

Eesti keeleuendus on pikalõpulised sõnakujud halvaks kuulutanud ja tahab keelt nendest vabastada. Sellepärast on siis ka pikalõpulised kaasused ära keelatud ja kästakse nende asemel lühemaid tarvitada, et ei pea mitte olema neis kü l a d e s, vaid neis k ü l i s, mitte neid k ü l a s i d, vaid neid k ü l i, mitte sinna k ü l a s s e, vaid sinna k ü l l a jne. See igatahes on kiiduväärt püüdmine, sest need pikad lõpud tõesti ei ole mitte head, just sellepärast mitte, et pikad ja logisevad on. Kas aga need lühemad, mis nende asemele soovitatakse, ise ka täielikult head on, see on ise-

⁷⁴⁾ Vrd. ka A. Peterson — senatile 22. XI 1865, — VlnSkA, tmk. ad nr. 52 (1866).

*) Autori enda kirjaviisis. „E. Kirj.“ toim.

küsimus, mida meie siin praegu arutama ei hakka, ja seda teist ka mitte, kas neil väljavaadet on, et keel nad viimaks ometi omaks võtab. Sellest saaks palju seletada. Aga praegu tahame rääkimise alla võtta ühe teise pikalõpulise sõnakuju, mida imelikul viisil needsamad pikkusepelgajad keeleuendajad ise keelde püüavad sisse tuua, ja pealegi veel üsna üleliigse ja tarbetu. Need olemasolevad, mille vastu sõditakse, on keelele tarvilikud, ilma nendeta keel ei saa läbi, aga seda uut ei ole sugugi tarvis. Peaks arvama, et kui tahetakse uus kaasus juurde teha, siis tehakse vähemalt niisugune, mis kujust hea ja tähendusest tarvilik on. Aga siin pakutakse tarbetut ja halba. Meie räägime na-kaasusest ehk essiivist.

See na-kaasus on meie keeles juba üsna välja surnud. Rahva kõnekeel teda kaugelt suuremal osal maal ülepea ei tunne. Meie esimesed keeleõpetused ei tea temast midagi. Alles Ahrens soome keele najal paneb teda tähele kui kaasust, mis mõnest sõnast ette tuleb, mitte kõigist. Wiedemann räägib temast ainult kui adverbist, mitte kui kaasusest. Aga Hermann tõstab tema täieväärtseliseks kaasuseks. Ütleb küll, et teda „on nüüdses keeles väga vähe kuulda“, aga soovitab siiski teda „jälle täiesti tarvitada“, sest ta olevat „nüi hää ja kõnele mõnus“. Ütleme selle kohta, et see, mis Hermann siin teeb, on keelevõltsimine: tunnistab ise, et seda kuju ei ole, aga õpetab siiski nõnda, nagu oleks. Aga tema aus mees siiski vähemalt tunnistab, et ei ole. Pärastised keeleõpetajad seda enam ei tee, vaid õpetavad julgesti, et on tõsine kaasus nõnda kui teisedki, ja annavad temale pealegi veel niisuguse kuju, mida tal keeles sugugi ei ole: tuletavad genitiivist, mitte tüvest, ja tuletavad kõigist sõnadest ja ka mitmuses, kuna keel ainult üksikutest tarvitab ja mitmuses ülepea mitte, vaid ainult ainsuses.

Vaatame nüüd seda kaasust veel lähemalt. Et ta kuju poolst halb on, see on silmanähtav, sellest ei maksa rääkidagi. Kui teised pikalõpulised halvad on, siis tema ka. Aga kuidas on tarbusega? Kas ehk on Hermannil siiski õigus, et „on hää ja kõnele mõnus“?

Vaatame üksikult, mis tähenduses teda tarvitatakse. Nende ridade kirjutaja on n a rääkimises üles kasvanud ja tema tundmise järel on n a tarvitata ainult väga kitsas piiris, nimelt ainult ajalise seisukorra tähenduses niisugustes ütlemistes kui T e m a t ü d r u k u n a o l i s u u r l a u l u m e e s, see tähendab: tüdrukupõlves, siis kui veel tüdruk oli, nüüd on naine. N o o r e n a s a i l u s t i l ü ü a. Rahvalaulus: v a n a n a g i v a i t s a a d o l l a. Teises rahvalaulus: O h s e d a e n d i s t a e l u d a, m i s s a i p i i g a n a p i d a d a. T o a d s e i s a v a d t ü h j a n a. Niisuguses ja ainult niisuguses tähenduses on minule n a tarvitatus tuntud. Ja ainult niisuguses tähenduses tunnevad teda ka Wiedemann ja Veske.

Ahrensi lauseõpetust mul praegu ei ole käepärast, aga usun kindlasti, et ka temal ei ole enam.

Wiedemannil on n a tarvitusest niisugused lausenäited: Lapsena ta hakkas põdema. Rikkana ta tuli meie valda. Vesi seisab loikuna heinamaade peal. Tema on juba tüdrukuna joonud. Haigena viidi senna. Õppind naisena raamatut lugema. Toovad heina rohtuna koju. Need villad on lõngana minu kirsutus. Väga veiksenä päritakse teda teenima. Kõrdenä on rukkid ilusad. Uudena ju kell oli vigane — ja veel mõned teised niisugused.

Veske laused on järgmised: Kõrdenä on rukis ilus. Noorena olin ma terve. Uudena maksis kuub 10 rubla. Lapsena elasin ma N. külas. Naisena elan K. külas.

Nagu näha, kõik ainult ajalise seisukorra tähenduses. Kui siis öeldakse lause niisugune: Ja a n o l i l i n n a s v o o r i m e h e n a, siis see tuleb mõista ka ajalise seisukorra mõttes, et oli linnas siis, kui voorimees oli, ja mitte selles mõttes, milles nüüd harilikult tarvitatakse, et oli linnas voorimeheks. Kui seda taheatakse ütelda, siis öeldakse ka o l i v o o r i m e h e k s ja ei munda mitte ütlema v o o r i m e h e n a. See oleks soome keel, eesti keeles na-kaasusel niisugust tähendust ei ole. Niisuguses soome- ja saksa-pärasel tähenduses võisid na-d tarvitama hakata ainult need, kes meie oma keele na tarvitust mitte ei tunne. Ja mitte ainult nõnda võisid, vaid nõnda pidid viltu minema need, kes õiget viisi ei tunne. Sest mis nad peavad tegema? Kui kästakse na-d tarvitada, et parem on ja tähendusest on umbes seda, mis saksa a l s, üks nad siis tarvita, ja kui piirisid ei tunne, siis muidugi lähevad üle piiri: peavad na -d võimalikuks igal pool, kus sakslane a l s ütleb, ka seal, kus omas keeles head ütlemise viisid kindlasti olemas on. Siia juure tuleb veel edevus, et kui võõral viisil räägid, siis oled ikka enam kui teised ja pealegi rikastad keelt, kui tood uue ütlemise viisi sisse, mida enne keeles ei olnud. Sealt see tuleb, et meil n a -d nii rohkesti keelevastaselst tarvitatakse.

Võiks ütelda, et ega siis sellest jo veel suurt häda ei ole, kui vähe tarvitatud n a -le uus tarvituse ala juure tuleb; olgugi et esialgu võõras on, küll ta pärast omaks saab. Ütleme, et saabki omaks. Aga mis meie siis selle endise ütlemisega teeme, mis meil saava käändega¹⁾ keeles juba olemas on? Siis meil seda enam tarvis ei ole, seda ütlemist o l i v o o r i m e h e k s. Mis sel viga? Kas on halvem või parem kui na-ga ütlemine? Parema on, sest on lühem ja ilma selle logiseva lõputa. Nüüd võiks edasi vaielda ja ütelda, et miks peab siis ainult üks ütlemise viis olema? Las olla mõlemad: mida enam ütlemise viisisid, seda rikkam keel. Olgu siis parem ja halvem mõlemad. Kui nad aga teineteist mitte

1) Autoril: Saamise korraga.

ei segaks! Aga nüüd tuleb nõnda, et kui mõlemad on ja mõlemad ühesuguse tähendusega, siis ei saa rääkimises seda mõnusat vahet enam teha, mida nüüd saame, kui ütleme kas voorimehena või voorimeheks, ja tuleks siis välja, et see, mis rikkuseks pidi olema, saaks vaesuseks. Asjade rohkus iseenesest ei ole veel mitte rikkus.

Toome veel enam näiteid sest mitte-keelepärasest ja tarvitamisest, kus keel ks-kaasusega räägib.

Sotsialistid võtavad asja naljana. Parem: võtavad asja naljaks. Eks ole parem?

Tarvitan abinõuna. Suure süüna ette heitma. Kujutab heana. Kõigis kolmes lauses on parem ütelda ks-ga: tarvitan abinõuks, heidan ette suureks süüks, kujutab heaks.

Leitud dokumendid paljastasid tema kommunistina. Palju parem: paljastasid tema kommunistiks.

See-lause tuleb mõista küsimisena. Parem: s. l. t. m. küsimiseks.

Minu arvustus polnud sugugi mõeldud kiitvana. Palju parem: polnud sugugi mõeldud kiitvaks.

Tunneb enese võitjana. Parem: tunneb enese võitjaks.

Tunneb enese palgalisena. Parem: palgaliseks ehk palgalise.

Tundis ennast Jumala käsu täitjana. Parem: t. e. J. k. täitjaks.

...ei pannud neid (elutarkuse sõnu) muudena tähele kui mõnekordsete tarvetena ka midagi ütelda (Hindrey). Kui halb nii ja kui palju parem: ei pannud neid muuks tähele kui mõnedeks tarveteks k. m. ü.

Kes võis kaks selget silma usku nii kahju-saatjaks, kavalaks? (Koidula). Kui hea ja keelepärane see ja kui halb oleks na-ga. Pane asemele, siis tunned.

Kui Koidula laulab: Kes sind kepiks toetab? siis see ei ole küll mitte igapäevane ütlemise viis, aga tundub kohe omane ja on värske ja hea. Ja kuidas tunduks na-ga: Kes sind kepina toetab? Tuim.

Ehk on lugija minuga ühes nõus, et niisugustes lausetes meil na-sid tarvis ei ole, sest keelepärased ütlemised saava käändega on tõesti väga palju paremad.

Ka seal, kus na oma tähenduse poolest õige oleks, ei tarvitata teda mitte ikka. Iseäranis omadussõnadest ei öelda hea meelega mitte na -ga, vaid öeldakse selle asemel parem alaltüleva käändega ¹⁾, lt-ga. Võiks ütelda läks noorena mehele, aga nõnda hea meelega ei öelda, vaid öeldakse parem läks noorelt mehele ja nõnda on ka tuntavalt parem. Nõnda veel: Veski käib tühjalt. Tuli haigelt koju. Neelas lihatüki tervelt alla. Sõikala toorelt ära. Võttis palga tervelt välja. Ja enam adverbiaalse tähendusega: Läks ükskõikselt mööda, mitte: ükskõiksenä. Keelevead mõjuvad segavalt, mitte: segavatenä.

Kui tunneme, et see teie parem on, ärme siis na-d tarvitame.

Kui on kord seda na-d heaks pidama hakatud, siis otsitakse temale veel laiemaid tarvituse maid, ka niisuguseid, mis keeles mitte sugugi põhjendatud ei ole. Tarvitatakse predikatiivseks atribuudiks tundmise, maitsmise ja teiste niisuguste sõnade täiendamisel, kus keel nominatiiviga täiendab. Proovime, mis parem on.

Käega katsudes vesi tundus külmana — k. k. v. tundus külm.

Hoia oma pihud puhastena — h. o. p. puhtad. Tema näojooned näisid mulle tuttavana — t. n. n. m. tuttavad.

Hoone seest näib palju suuremana, kui arvavad väljast vaadates — näib suurem.

Tundub ilusana — tundub ilus. Tundub tehtuna — tundub tehtud.

Luuletus tundub mõjutuna ja igavana — l. t. mõjutuja igav.

Siin on hea ja halva vahe nii käegakatsutavalt selge, et ei maksa pikemalt rääkida, ainult imestad, kuidas võivad inimesed seda mitte tähele panna. Lugija muidugi on nõus, et need na-lised tundmise sõnade täiendused peab keelest ära jätma.

Nüüd jääb üle veel kaks liiki na-sid, võrdlemise na-d ja apositsiooni na-d. Nendest iseäranis rumalad ütlemised annavad paljutarvitatud võrdlemise nä-d.

Lind lendas noolena.

Ettepanek mõjus lõhkeva pommina.

Leib maitses saepuruna.

Mõnel oli punane müts lillepotina peas.

Aigutas kaevuna (Tuglas).

Panikahvatama inimese kasetohuna (Tuglas).

¹⁾ Autoril: Äraminemise korraga.

Linn oli sipelgapesana kihamas.

Käib läbi punase joonena.

Igavene armu valgus kumab meile koiduna
(Anna Haava).

Keel teeb siin võrdluse igal pool kui-ga: lendas kui lind, mõjus kui pomm, maitstes kui saepuru jne., ja kui proovida, kumb ütlemine parem on, siis muidugi kahte arvamist olla ei või: üks on laitmata hea, teine on naeruväärt halb, Kes ei usu, proovigu veel. Pangu ümber meie rahvamõistus Istub kui isand, sõidab kui saks, tallatakse kui vana koera ja vaadaku, mis ta saab — Istub isandana, sõidab saksana, tallatakse vana koerana, ehk see teine Otsast kui ora, keskelt kui kera, tagant laiku labidas, mis annab na-dega öeldult: otsast orana, keskelt kerana, tagant lai labidana. Eks ole nii, et kui-line võrdlus on meeleliselt kujukas ja elav ja na-line on mõtteliselt kahvatu ja igav. Miks see nõnda on, seda ei oska praegu ütelda, aga on nõnda. Kas ehk sellepärast, et üks võrdleb asja, teine tegevust ja olemist ja et asi ikka elavamalt meeltesse mõjub kui tegevus ja olemine, mis ikka abstraktsed on? Kui nimelt võrdleb asja asjaga ja ütleb asja kõige otsekohesemas kujus, kohe meele ette kerkivas nominatiivis. Na nimeatab võrdluseasja mitte otsekoheses kujus, vaid n.-õ. äramurtud kujus ja võrdleb mitte asja, vaid tegevust, istumist ja sõitmist, ütleb: tema istumine oli isanda istumise moeline, aga kui ütleb: tema ise oli isand. Kuidas mõjub sõnakuju orana? Kõigepealt nõnda: mitte ora ise (sest siis oleks öeldud ora), vaid ora moelise olemisega.

Anna Haaval on ilus luuletus „Vaiksemaks ja sügavamaks“, kõik laul läbi nii täielik, nagu ühest hingest valatud, kuni siis eelviimases reas üks keelevastane võrdlemise na sisse tuleb, nagu mustuse plekk kõige selle puhtuse peale: Tähe n a t a s u l l e p a i s t a b. Alandlik küsimine: kas oleks, mitte hea, aga siiski parem: N a g u t ä h e k s u l l e p a i s t a b?

Na pooldajad ise siiski katsuvad siin oma uudist ka põhjendada. Nemad ütlevad, et na olevat lühem. Räägivad seda vist kellelegi esimesele ütlejale järele, ilma ise proovimata, sest proovides on kohe näha, et just ümberpöörduvalt na-ga ütlemine pikem on: n o o l e n a — kolm silpi, k u i n o o l — ainult kaks, ja nõnda enamasti ikka, ainult vähestel kordadel on ütlemised ühepikkused: k a l a n a — k u i k a l a.

Teeme siis siin jällegi otsuse, et võrdlemise na ei ole hea ja ei peaks teda selleks mitte tarvitama, sest selleks on parem ütlemise viis kui-ga keeles juba olemas.

Jääb järele veel rääkida n a tarvitamisest apositsiooniks, ise-
äraniis põhjendavaks ja piiravaks apositsiooniks.

Jaan peremehena peab maksma.

Sinul vanemana on eesõigus.

Sina sõbrana ei tohi mind maha jätta.

Austame teda luuletajana, mitte teadusemehena.

Rahva igapäevane kõnekeel niisugust apositsiooni palju ei
tarvita, aga kui tarvitab, siis mitte n a -ga, vaid kui -ga: Sina
kui linna mees pead teadma, kuidas linnas elat-
takse. Jaan kui peremees peab maksma. Sinul
kui vennal on eesõigus jne. Ainult nii, mitte iialgi n a -ga.
Kui nõnda, siis peame siin jällegi küsima, et kas ehk on n a nii
väga palju parem kui kui, et maksab tema pärast õiget keele
viisi kõrvale jätta ja võõrast asemele võtta.

N a tarvitajad ise püüavad oma uudist õigustada kahe põh-
jusega: n a olevat lühem ja teiseks kui ei olevat mitte rahvapä-
rane, vaid olevat saksa keel. Mis pikkuse kohta ütelda, seda
oleme eelmises punktis juba ütelnud ja imestame siin ka, et nii
kerge ollakse iga seletust tõeks võtma, kui ta aga õigust annab
mingisugust keelevõõrast uudist teha. Et kui saksa keelest võe-
tud oleks, see on muidugi selle tagamõttega üteldud, et õige eesti
mees seda valmis oleks põlastama. Aga ei ole siin saksa keele
abi sugugi tarvis, oskame seda ilma saksa keeletagi. Niisuguseid
lauseid just „kui“-sõnaga ütelda on loomulik ja teevad seda ka
mitmed keeled: vene keeles k a k, prantsuse keeles c o m m e,
kreeka keeles h o s, ladina keeles u t, mis kõik „kui“ tähendavad
ja ühtlasi apositsiooni eessõnaks tarvitatakse, nõnda et võiksime
siis meie, kui just kellegi käest ikka peame võtnud olema, seda
igalt poolt saanud olla, mitte ainult saksa keelest. Ja nali on siin
veel see, et just saksa keel niisuguseid ütlemisi „kui“-sõnaga ei
ütlegi, vaid ütleb sõnaga a l s, täielikumal kujul a l s o, mis tä-
hendab „just nii“, ja „kui“, mis siia juure kuulub, jäetakse saksa
keeles ütlemata.

Ei ole pakki ühtigi, et peame võõralt võtnud olema. Nõnda
kui teised keeled „kui“-sõnaga apositsiooni teinud on, nõnda os-
kasime meie omal keeles ka isegi teha. Ja tuleb üsna loomulikult
välja. Mina armastan sind kui vend annab teisiti üteldud:
mina kui vend armastan sind: laiend¹⁾ võetakse
verbi juurest ära ja pannakse nimesõna juure (meie lauses nime-
sõnalise asesõna mina juure) selle tähendusevahega, mis siin
iseenesest välja kasvab. Niisugust üleviimist predikaadi juurest
subjekti juure on meie keel ka muidu teinud, näit. määrusliku
atribuudi saamiseks: Vili tallati väljal ära — vili

¹⁾ Autoril: täiendus. Siin ja alamal.

väljal tallati ära (vt. minu Lauseõpetus § 82). Sõna seisukoht määrab tähenduse: kui seisab verbi juures, siis on verbi laiend, kui nimisõna juures, siis nimisõna laiend.

Aga ei ole sugugi tähtis, kust meie kui-apositsioon saadud on, võiks olla minu pärast kas või saksa keelestki võetud, tähtis on see, et tema on, ja teine tähtis on, et na ei ole mitte, ei saa olla, sest ta segaks seda na-d, mis tõesti keelepärane on. Kui lause Jaan peremehe n a maksis tähendama peab: maksis sellepärast, et peremees oli, siis ta ei saa seda, mis tema keelepärane tähendus on, mitte enam tähendada, et maksis siis, kui peremees oli. Seda peame kõigepealt tunnistama, ja kui seda oleme tunnistanud, siis küsime, kumb parem on. Paneme kõrvuti kaks ütlemist Jaan kui peremees maksab ja Jaan peremehe n a maksab. Kumb on parem? Proovime õiglaselt ja vastame otsekoheselt. Mina tunnen, et kui-lause on kindel ja selge ja na-lause on tume. Kui-lause on nagu ühe pilguga kohe ära näha ja mõte paistab kätte otsekohe ja iseenesest. Na-lauses pead ise mõistusega seletama, siis alles saad aru. On seesama vahe, mida võrdlemise puhul nägime: kui on meeleline, na on mõtteline. Kui-lause saab meeleline olla, sest ta on lihtne ja ühine. Sõnad on n.-ö. ühes liinis. Keskmise sõna peremees on ette ja taha seotud. Ettepoole: Jaan kui peremees — siit kostab välja: Jaan on peremees, sõnad mõlemad mõnuses, meeleliselt mõjuvas nominatiivis. Tahapoole: peremees maksab — subjekti kaasuses apositsioon kõlab subjektile kaasa, annab seega lausele tihedust. Na-lauses apositsioon peremehe n a seisab lahtiselt subjekti ja predikaadi vahel, ei ühenda neid, vaid lahutab, sest ta on teistsugune, nimelt mõtteline, abstraktne. Sõnad on öeldud mitte ühes sihis. Kui oled esimese sõna Jaan ütelnud, siis pead selle sõna joonelt lahkuma, teises sihis mõtet pingutama ja siis kolmanda sõnaga jälle esimese joone peale tagasi tulema. See ei ole nii lõbus kui kui-lauses, kus ilma pingutamata kõik korruga kohe ühes sihis ära nähakse. Kui siis võimalik on üht ja sedasama asja ära ütelda kas meeleliselt või mõtteliselt, siis on kindlasti meeleline ütlemine parem kui mõtteline, sest seega hoiame oma kuuljat väsitamast, nõnda et ta siis, kui tarvis on mõtet pingutada, mitte juba ära ei ole väsitatud, vaid pingutada jaksab. Nõnda siis kui kui meeleline ütlemise viis on na -st parem.

Teiseks märgime kui paremuseks ära ka seda, et ta lühema ütlemise annab kui na ja rütmiliselt parema, sest kahesõnalise. Na on iseäranis pika sõna otsas rütmiliselt väga puine. Võrreldagu meie näitelause peremehe n a ja kui peremees.

Kolmandaks kui-apositsioon on tarvilik. Kui ta ka halb oleks, meie ei saa ilma temata läbi. Nimelt võib na -apositsiooni tarvitada ainult siis, kui ta subjekti või objekti kohta käib, kui teiste

lauseliikmete kohta käib, siis muud võimalust ei ole kui ainult kui. Mina peremehena käsin, siin na tarvitajad ütlevad naga, aga kui peab ütleva Minult kui peremehelt küsitakse, siis ka nemad ei saa muidu, kui peavad kui-ga ütleva. Minusse kui peremehesse sa ei tohi puutuda, minule kui peremehele pead ütleva, minu kui peremehe sõna pead kuulma jne. Siin ka saksa keele pelgajad peavad kui rääkima ja räägivad ka.

Aga üks kirjamees siiski ei räägi. See on kirjamees Tuglas. Tema ütleb niisugusel korral mitte kui, vaid nagu. Olen temalt ära märkinud järgmised laused. Põllul nagu eraisikul oli lootust sakslastest kergemini mööda saada. — Kõigepealt oli tal (Ast-Rumoril) nagu märgitud mehel raske rakenduda põrandaalusesse tööle. — Nendega (enamlastega) polnud tal nagu vähemlasel kunagi hääd läbisaamist. — Kõlervastas Saalilenagu esimesele allakirjutajale. — Saaremaa kirjanduseseltsist rääkides: Kuid teda nagu teenäitajat ei tohi ometi unustada. See on võõrastav uuendus. Tuglas ometi teab väga hästi, mis ütlemine nagu eraisik igale keelemõistjale tähendab, nimelt seda, kes tõsiselt eraisik ei ole, vaid keda ainult pilgates nõnda võib nimetada, nagu näiteks üteldakse: luuasepp, sina nagu ametmees. Tuglas siis tahab siin, et tema lugija sõna nagu mitte nõnda ei tohi mõista, kuidas ta ometi tingimata mõistab, ja edaspidiseks peab selle sõna praeguse tähenduse ära unustama. Ütleme, et tema lugeja seda teekski. Aga, mis kasu ta sest siis saaks omale või teistele? Sest siis jo peaks nagu-sõna praeguse tähenduse peale jälle mõne teise sõna tema õige tähenduse pealt ära võtma. Ja kui üks kirjamees ühe sõnaga nõnda tohib toimetada, kas siis teised teistega ka tohivad? Muidugi tohivad siis teised ka ja arvavad oskavat mitte halvemini kui Tuglas.

Et õiglasel olla, peame ka ära märkima, mis meie kui-le puuduseks teame. Üks paha on see, et ta võrdlemise kui-ga kokku puutudes inetu kordumise annab: Tema kui luuletaja on tähtsam kui kui teadusemees. Halb on ja muud tröösti ei ole kui see, et selle halva vajadust ainult väga harva ette tuleb, võid kümme aastat keelt rääkida, ilma et vaja oleks. Na oleks siin kõla poolest küll parem, aga mitte nii palju parem, et peaksime selle ühe harukordse sattumuse pärast halva kaasuse keelde sisse võtma.

Kokku võttes kõik, mis apositsiooni kohta rääkinud oleme, näeme siis, et kui-apositsioon on 1. keelepärane ja 2. hea ja 3. möödapääsemata tarvilik ja na tema kõrval on keelevastane ja halb ja suurelt osalt otsekohe võimata.

Kui nüüd kõige peale tagasi vaatame, mis kirjutanud oleme, siis näeme, et neis tähendustes, milles n a -d iseäranis tarvita- takse, tema mitte üheski ei ole hea, vaid igal pool on tema asemel ees juba teine, mis temast parem on: I t on parem, k s on parem, nominatiiv on parem, võrdlev k u i on parem, apositsiooni- k u i on parem. Aga kõigis neis tähendustes ja kõigi nende mitmesuguste viiside asemel tarvitatakse ikka ainult seda ühte n a -d. Siit tuleb n a -le veel üks uus halbtus juure: ta tahab kõik olla ja sellepärast ei ole midagi kindlasti. Kui meil on lause niisugune T e m a o l i h a i g e n a v o o d i s, siis see ajalise seisukorra tähenduses on rahva kõnekeele järele õige ja tähedab: oli voodis siis, kui haige oli. Aga selles õiges tähenduses teda palju ei teata tarvitadagi, vaid tarvitatakse enamasti ikka teistes, keele- võõrastes tähendustes. Kõigepealt tähenduses, et oli haigeks voodis, haige asetäitjaks, nõnda mõeldud, et voodis peab haige olema ja meie „tema“ on siis selleks nõutavaks haigeks; siis võrdluse tähenduses, et oli voodis ilma haige olemata, ainult haige moodi; siis põhjendava apositsiooni tähenduses, et oli voo- dis sellepärast, et haige oli; siis piirava apositsiooni tähenduses, et oli voodis, nii pikalt kui haige oli. Tahab kõike olla ja on kõike poolikult ja lohakasti, seda, mis teised ütlemised kindlasti on: h a i g e n a (selle asemel ka h a i g e l t), h a i g e k s, n a g u h a i g e, t e m a k u i h a i g e, o l i k u i h a i g e. Igal korral on ilma n a -ta ütlemine kindel ja hea. Harilikult on küll ka n a -gi- lauses kas n a seisukohast või kõne muust sisust ikka aimata, missuguses tähenduses igakordne n a mõeldud on, aga sagedasti ometi ka mitte. Ühes käesoleva aasta „Postimehe“ numbris sei- sab niisugune lause. Tõnisson kirjutab: „Sellelt seisukohalt olen mina eelmise valitsuse juhina aja- viitmatult astunud vajalikke samme asja sel- gitamiseks.“ Siin on ja jääbki kättesaamatuks, kas mõel- dud on: mina siis, kui juht olin (juhina), või: mina praegu, sest et siis juht olin (kui eelmise valitsuse juht).

Kas on ülepea tarvis maad, kus n a hea oleks? Arvan, et peaks ikka olema, aga siiski ei usu mitte, et on, sest kui oleks, siis see oleks nüüd aastakümnete-pikkuse otsimise järele juba kindlasti kätte leitud ja oleks omaks saanud. Aga seda ei ole. Et n a -le mitte ülekohut teha, olen katsunud kirjanduses tähele panna, kas ehk ometi mingisuguseid häid n a -sid leiaksin. Ei ole mitte leidnud niisuguseid, mida mitte ei oskaks paremini või vähe- malt niisama hästi ära ütleda. Olen kahest kirjutusest kõik n a -d välja kirjutanud ja panen praegusele kirjutusele lisaks juure. Pa- lun lugejat ise proovida, kas on seal ükski n a seas, mis tõesti hea oleks, nii hea, et maksab tema pärast seda muidu halba kaa- sust keelde sisse tuua. Kui ühe leiab, siis ütelgu, et üks on 37 seas.

Kuidas siis olla selle na-kaasusega? Kui tahame, et meie keel peab heaks välja kujunema, et ütlemissed peavad selged ja mõnused olema, siis ei tohi na-kaasust keeles mitte sallida, sest tema on kujult halb, tähenduselt segane ja stiililt labane ja lohakas. Ilma temata on keel parem.

Sellepärast kõigepealt grammatikate kirjutajad ärgu valetagu mitte, vaid õpetagu tõtt mööda, et seda na-kaasust meie keeles ei ole, enne oli, aga nüüd enam ei ole, ja et see na, mis praegu tarvitatakse, tahab alles kaasuseks saada. Ja nad üteltu sinna juure ka, kas ta hea või halb oleks. Seal näeksime nende maitset.

Õpetajad koolides ärgu kiitku na-d soovitatavaks uudiseks.

Kirjamehed ärgu lasku ennast moetuhinast kaasa kiskuda, vaid kaalugu ise, mis parem on, kas na-line ütlemine või ilma na-ta ütlemine. Ärgu pidagu mitte teiste õpetust ülemaks kui ise oma tundmist. Olgu teadlikud, et nemad on keele määrajad, kuidas keel olema peab, ja mitte nõnda, kuidas meil praegu kuulutatakse ja kirjamehed ise ka usuvad, et keelemehed ikka palju paremini teavad, kuidas nemad kirjutama peavad, kui nemad ise. Mitte nii, vaid kirjamees on see, kes teab, kuidas keel on, ja keelemees peab temalt õppima. Sest kust ta siis muidu õpib seda, mida ta õpetab? Või õpetab ilma õppimata?

Nõnda kui kirjamehed iseäranis, nõnda teised tegelikud keeletarvitajad ka igaüks omaette kaalugu, mis parem on.

Kas on loota, et na-st lahti saame? Raske on. Sest na-l on hulga halbade omaduste kõrval ka üks hea omadus: ta on, nagu kõik lohakad viisid, kerge tarvitada. Sellepärast ei ole mitte kohe arvata, et need, kes temaga harjunud on, tema nüüd kohe kõrvale heidavad. Aga tundlikumad keeletarvitajad siiski, kes ütlemise mõnust lugu peavad, ei saa teda mitte tarvitama, ja nende eeskujuga saab pikapeale ka teised kaasa kiskuma. Püüame aga igaüks omast kohast hästi kõnelda, siis aitame kaasa, et halvad moed keelest kaovad.

1. Na Tuglase „Merineitsis“.

Valaskala seljana tõusis saar Ilmamere sinkjast sügavusest (lk. 12). —

Keel ütleb selle asemel muidugi: nagu valaskala selg, ja see on parem. Sarikad valendasid tundmata looma luudena (lk. 12). — Peab olema: nagu luud.

Konnakrookse kajas savipillina üle saare (lk. 15).

Ja kodusaar tundus talle veel armsamana (lk. 15). — Keel ütleb: tundus veelgi armsam.

Lehtritena mahavajunud saapasääred (lk. 16). — Nagu lehtrid.

Ta pää oli malmiina tore, ta keha seedrini sale (lk. 17). — See na on lohakas. „Tore kui malm“ ei läheks keegi ütleva, sest tunduks kohe kätte, et ütlemine mõtteta on: malm ju ei ole tore. Aga keelevõõra na-ga üteldes ei pane seda mõttetust täheleegi, kõlab koguni suurepäraselt — malmiina tore!

- Kolm peiupoissi kõndisid kolmnurgana paari järel (lk. 18). — Kolmnurgas.
- Meri naeratas sinisena ja sõbralikuna (lk. 18). — Siniselt ja sõbralikult ehk: sinine meri sõbralikult.
- Kui pardid ujusid vaikival veepinnal pullad, laiana ringina lõigates merd (lk. 18). — Laias ringis.
- See (üks karp) pärendas sinisena ja lillana (lk. 19). — Siniselt ja lillalt. Rõõmustas lapsena (lk. 19). — Tahab ütelda: nagu laps. Rõõmustas lapsena on ka õige, aga see tähendab: rõõmustas siis, kui laps oli.
- Seedripuust lagi, mis keskelt kummina kerkis (lk. 22). — Seda on raske samade sõnadega ümber ütelda. Keelepärane on: mis keskelt kumis oli ehk ka: mis keskelt kummiks kerkis.
- Süüdati tunglad kätena seintest ulatavates pilakutes (lk. 24). — Raske ilma muutmata ümber ütelda. Võiks olla: pilakutes, mis nagu käed ehk kui käed seintest välja ulatasid.
- Puristati hobustena ning mäletseti veistena (lk. 26).
- Keskööl põgenes Kurdis meeletuna pulmamajast (lk. 19). — Ei ole selge, mida siin öelda tahetakse, kas tõsiselt meeletu olles või ainult meeletu kombel, meeletult või nagu meeletu.
- Eemal liikus aimatavana mere rannatu avarus (lk. 29). — Aimatavasti oleks niisama hea.
- Seisis meeletuna ja mõttetuna (lk. 29). — Meeletult ja mõttetult.
- Et mõistus püsiks selgena (lk. 30). — Selge.
- Merelt oli ta lapsena leitud (lk. 31). — Siin on õige na.
- Sambana seisma jäädes (lk. 32).
- Kuis tuletda meele lapsena kui kaudu udu kuulnud emakeelt (lk. 32). — Lapsena kuulnud oleks õige, aga parem oleks: lapses kuulnud, nagu Jakobson ka laulab: *Mull' isa lapses rääkis*. Seda ilusat laulurida ja tabavat ütlemist ei peaks temalt mitte käest ära „parandatama“.
- Vajus liivale, jõuetuna jalul püsima (lk. 33). — Jõuetu.
- Lapsena liival istudes (lk. 33). — Nagu laps.
- Paistis fosforina (lk. 33).
- Pani need vaiksena muusikana kumisema (lk. 33).

2. Na Hindrey novellis „Sepp-onkel“.

- Vennapojad ei pannud neid eneseavaldusi muudena tähele, kui mõnekordsete tarvetena ka midagi ütelda (lk. 71). — Palju parem on: Ei pannud neid eneseavaldusi muuks tähele kui mõnekordseks tarbeks...
- Ebamäärastena olid kodukondsetele meelde jäänud mõned üksikud laused (lk. 72). — Ka juba mõtteliselt parem: ebamääraselt.
- ...et ennast tunda selle linna kodanikuna (lk. 73). — et ennast tunda selle linna kodanikuks.
- Tundis end ilmaaegsena siin, nagu teistel jalus (lk. 73). — Tundis enda ilmaaegse.
- ...sest ei ta end tunneb nõnda kohmetuna ja alandlikuna (lk. 76). — Tunneb enda kohmetu ja alandliku.
- Ja vist oli ta seda kunagi noore sellina ka Tallinnas teinud (lk. 78). — Selles tähenduses on na õige. Aga ka siin ehk on parem: kui noor sell. On juba lühem.
- ...olid säärsaapad kingadeks tehtud ja nendenagi lõhkised (lk. 82). — ja needki ehk: ja nõndagi.
- ...huiked kaugustest, mis õieti kauged ei olnudki, vaid nendena ainult paistsid siit (lk. 82). — Parem: vaid nõnda. Lühem ja tundub kohe omane.
- ...täna õhtul pean teid puhtana nägema (lk. 87). — Pean teid puhta nägema, tahan teid puhta näha.

Vaat mis vanasti nõuti selli- ja meistritööna! (lk. 84). — Selli- ja meistritööks.

Niisugusena ei olnud teda keegi näinud. Nii vihasena (lk. 97). — Nõnda, nii vihaselt.

Selgelt nägi Arved teda nõutuna seismas (lk. 102). — Nõutult.

Kõik kokku 15 na-d. Iga na asemele on keelepärane ilma na-ta ütlemine kohe käepärast. Ja võidaksime ilma na-ta rääkides 15 na pealt 20 silpi.

K. Leetberg.

Ristitud mets.

Levinud on arvamine, et eestlasil tõepoolest kunagi pole olnud ainust müütilist laulu ja et needki, mida selleks on peetud, on algselt lihtsad kiigelaulud või midagi sarnast [Kaarle Krohn, Eesti Üliõpilaste Seltsi Album IV, 168 (EÜSA); Johannes Semper, Looming 1934, 74]. Ometi on aga hästi teada, et ühelt poolt müütilised laulud tihti saavad lastelauludeks, ja teiselt poolt, et primitiivsemas olukorras ka mängul võis olla otstarve, mida me praegu enam ei tea. Kui atsteegid palli mängisid, siis oli sellel kosmiline tähendus, ja kui Gilberti saartel lapsed päikeseloojangul tantsivad ja teevad kassikangast, siis ainult selleks, et hõlbustada päikese laskumist merre ja et teda selleks julgustada.

Kaarle Krohn (EÜSA IV, 168) ei usu, et rahvalaul, millele antud nimeks „Ristitud mets“ (Eesti Rahvalaulud I, Tartu 1926, lk. 132—142, 474 j.), oleks müütiline, ei usu seda ka teised. Aga siiski on tõenäoline, et ta pole seletatav nii, nagu senini on tehtud. Selle moraalse seletusviisi tõestuseks võiks tuua küll põhjendusi: teisendis Jä 4.7 on laul kontamineeritud „Mareta lapse“ lauluga, Jä 6 „Mehetapja Maie“ lauluga, nii siis on tegelased surelikud. Sama järgneks ka Vi 7-st, kus meessüüdlasena esineb „laeva masimees madala, tinatupemees tugeva“, ja Vi 11 ning Jä 2, kus süüdlased on laualõikajad; laualõikamine pole aga väga vana kunst. Samuti sobiks seniste seletustega see, et korra süüdlase epiteetiks on „mõisa meesi“ (Jä 6). Kuid need 6 teisendit 30-st (Jä 8 kui katkend kaasa arvamata) on notoorselt hilised.

Ja põhjendusi vastupidise vaateviisi jaoks on palju enam. Meessüüdlane ei ole mitte mingi maine olend, vaid pärit kuskilt mujalt. Jä 3 (vrd. Vi 18) tuleb ta asemel „sinisirja linnukene“, Jä 1 kõneldakse, et mees „lendas meie lehte metsa“, ja seda ei suuda ometi lihtne surelik. Siis, tavalisema nimetuse asemel seisab Vi 5.8 „Oh Peeter, püha sulane“ ja Vi 15 „Peeteriida, Paaveliida, kahte kallista nimeda“. Muidugi pole säärane nimetus algne, aga et ta nendega võidi asendada, näitab siiski, et teda ei mõeldud maisena. Kindlasti näitavad seda ka meessüüdlase epiteetidid, olgugi et mõni on väga väheütlev: 1) Püha sulane Vi 5.8; 2) kuusulane Vi 6.9.10.12.13.14.16.18.20; Jä 1.2; 3) kasulane Vi 12; 4) kurulane Vi 18; 5) kosilane Jä 6, vrd. Ha 1; 6) maasulane Vi 6.10; 7) päevapoega Vi 9.13.16.18.20; Jä 1.5; 8) päevapoisi-

kene Vi 14; 9) maias poisikene Vi 2.4; 10) poisikene Vi 1.3.9.16. 17.19.20; Vi 1; Ta 1; 11) laanelindu Vi 18; 12) mõisameesi Jä 6; 13) virsitarka Vi 1; 14) kavala Vi 1; 15) meeste hukku Vi 19; 16) naiste katku Vi 19.

Inimlikku päritolu võiks tuletada vaid epiteetidest 12—16, teised on sellele vastu või kaheti seletatavad; 3—6 on kindlasti 2-se kontaminatsioonid. Algsed on: 10, 2 ja 7. Ja nendest järgneb ilmtingimata, et pole tegemist maise olendiga. Krohn (EÜSA IV, 167) arvab küll, et „kuusulane“ olevat sünnis nimi ööhulkujale, „päevapoega“ aga olevat analoogselt moodustatud ja selline paar esinevat mujalgi. Ta ei nimeta, kus, ja ei seleta ka, kuidas see nimi ööhulkujale on osaks saanud. Ent „kuusulane“ esineb ka üksi (Loomislaul Ha 16, 33) tähe ning päikese kõrval; sellest järgneb aga kindlasti, et ta oli astraalne olend. Veel enam, mõiste on ka Wiedemannil (vt. „sulane“) seletusega „ein Stern neben dem Monde“. Kas see seletus on küllaldane, jääb kahtlaseks, sest praegu tast küll rohkem ei mõelda, aga ehk vanasti teati enamgi. Kui mõelda, mis olend ta võis olla, siis paistab, et kõige paremini sobiks tervesse laulu lendtäht, mitte nii aga öine välk. Sest lendtähte võidi pidada väga hästi kuusulaseks ja eksinud päikese-kiireks — päevapojaks. On võimatumaidki asju maailmas usutud. Ning meteoori langemine võiks tõesti panna metsa koltuma.

Ebamaise päritolu tõestiseks võiks pidada veel seda, et osas teisendeis (Vi 2. 5. 6. 10; Jä 1.6; Vi 3. 7. 8) naissüüdlane esineb mitmuses, kindlasti üksikisikuna öieti mitte ainsaski teisendis, sest seal, kus on juttu ainult „Maie tütrest“ jne., järgneb kohe „leske n e i d u d e lebaja“. Ei ole aga hästi võimalik, et ühe naise kõik tütreid oleksid mõnda aega olnud ühe mehe päralt. Nad ei või olla lihtsurelikud, nagu Krohni (EÜSA IV, 170) tsiteeritud ingeri teisendis, kus süüdlased on ainult naised. Naise või naiste nimetusest on raskem järeldada nende päritolu. Emaks (!) on:

1) Maie Vi 1. 2. 3. 5a. 6. 7. 8. 10. 20; 2) Meie Vi 5b; 3) Malle Vi 12. 13. 15; Vi 20; Ha 1; Ta 1; 4) Alle Vi 16; 5) Anne Vi 6.20; 6) Pille Vi 9. 10. 12. 13. 15; Jä 1; Ta 1; 7) Pilje Vi 6; 8) Pilli Jä 6; 9) Pilve Vi 16.20; 10) Kaie Vi 6.19.20; 11) Krõoda Ha 1.

Neist näivad algsed olevat 1 ja 6. 3—5 on üha kontamineeruvad analoogsed vormid 6.-le, nagu 1. kaudu sündis maailma ka 10. Küsimus on nüüd aga eriti selles, milline vorm 6.—9. on kõige algsem. Krohn (EÜSA IV, 167) oletab, et „Pilve“ (ta tunneb ainult Vi 16) olevat laulu üleskirjutaja kuulmise ehk arusaamatuse viga. Kuid nii J. M. Sommer (Vi 16) kui M. Veske (Vi 20) on nõnda kuulnud ning pealegi kahelt eri lauljalt (Mari Tänav Vi 16a, Maarja Amme Vi 16b, Veske allikas on teadmata), sellepärast ei saa see lihtne viga olla. Muidugi on aga kahtlane, kas just see vorm on algne. „Pilli“ ja „Pille“ on kindlasti samad, ja ka „Pilje“ võiks olla eriline genitiiv samast sõnast. Pill on küll vana naisenimi, kuid ta etimoloogiast pole mul midagi teada;

võib-olla on ta mingi võõrapärase nime moonutis, võib-olla ürgne. Sanuti on lugu ka „Maie'ga“; ent sellel nimel võiks olla mingi ühendus ehk sõnaga „maias“ või „mailane = maaalune“. Kui see oleks nii ja raasukene võiks „Pilve“ usaldada, siis võiks pidada kindlaks, et kõneldakse pilve või maa tütreist. Missugused olen did need peaksid olema, pole mulle täiesti selge, võib-olla ainult pilved, vahest ehk pilvetükid.

Mehe enda nimest on veel raskem midagi järeldada ja on võimatu määrata, mis kuju oli algne. Mehe nimena esinevad: Utras Vi 1, Utres Vi 3, Udres Vi 16. 20, Utrus Vi 19; Kutras Vi 1, Kutres Vi 3, Kudres Vi 6. 9. 12. 13. 14a. 16. 17. 18. 20, Jä 6, Kundres Ta 1, Kudris Jä 1, Kutrus Vi 19, Kudrus Vi 10, Kadres Vi 6, Jä 6; Nudres Vi 17; Andres Vi 18, Ta 1; Vidres Vi 18, Midres Vi 6, vrd. Jä 6, Madres Vi 6, vrd. Jä 6; Pilles(?) Vi 14; Madis Vi 2. 4; Peeter Vi 5. 8, vrd. Vi 15; Virelemas Vi 1.

Esimese silbi vokaal on enam-vähem kindel, kuid viimasel üldse mitte, kuna kõige sagedamana esineb *e*, mida võiks oletada selle algseks. Nii võiksid esineda algkujudena: (*V*)*udres*, *Kudres*. Kas „Kudres'el“ on olnud eritähendust või oli ta vaid paralleelkuju, selles võib kahelda. Kuid nimi „(*V*)*udres*“ on täiesti selgusetu. On enam-vähem kindel, et „Osmi haiguse“ (ERL II, 41—44) *Utregane* ~ *Utrekene* on selle nime deminutiiv, kuid isikud vaevalt on samad. Krohn on andnud seletusi: *Kudres* on tema arvates (EÜSA IV, 167) tuletatud sõnast *kudru(s)tama* (teder, tui). *Vidres* > *Udres* on tema arvates (JSFO XXX, 35, 8 jj.) sama, mis soome *Vetrikka* > *Veitikka*, see olevat aga sama, mis Beowulf'i *Veder(géat)as*. Ka FFC 67, 189 esitab ta *Vetrikka* > *Veitikka*, samuti FFC 75, 66. Ühendus seesuguste soome kujudega on usutav, kuid päris fantastiline tundub tuletis anglosakside klaninimetusest. Nii *udres* kui *Kudres* ja umbkaudu sarnased sõnad esinevad küll keeles, aga nendegagi ei jõua kuigi kaugele edasi. Nimetan siin kõik, mis arvesse võiksid tulla: *kudres*: Wiedemann: 'Birkhuhn'. *Kundraje*: Wi. järgi esineb *viruskundra* asemel; *kuDris*: (EKA murdekogud: Viru-Jaagupi) 'kui üks asi on kokku tõmmand, siis on k.', vrd. Wi *kudristik* 'Gebüsch'; *kudru(s)*: Wi. 'Glasperle'; *kudru(ta)ma*: Wi. 'schnurren, quaken; falzen, kollern'; *vidras* (EKA kirjakeele kogud) 'liik kala' (?), Luts, Öpilane Valter 56a 77k.; *vid(e)rik*: Wi. 'kleines, dünnes Gebüsch'; *udrajus*: Wi. 'Fischotter'; *udrelis*: Wi. 'flink, hurtig — bequem, gelegen'; *utenDama*: (EKA murdekogud: Viru-Nigula) 'peent vihma sadama', vrd. Vaivara: *uterDama*, Wi. *udendama*.

Igast nimetatud sõnast võiks tuletada mingi seletuse, aga ükski pole tõenäolisem kui teine, sest me ei oska enam nii mõelda kui selle nime loojad. Igatahes on võimatu öelda, kas nimest järgneb, et süüdlane mees on maine või astraalne olend. Ja veel saladuslikumaks saab ta epiteedi „leske neidude lebaja“ (Vi 2. 3. 5. 7. 8) kaudu. Et neiud ei saa olla lesed, siis peab seda (*V*)*ud-*

res-Kudres ise olema. Selle taga on kindlasti midagi meile kättesaadamatut, aga mida nimelt? Lesena kujuteldav meteoor on küll imelik, aga võib olla, et on olnud teisigi lugusid, mille kaudu see epiteet oleks mõistetav, mis aga pole säilinud. Aga need naised on, olgu nad siis kelle tütreid tahes, niisama tähtsad kui mees, sest mehe lähemaks iseloomustuseks on read „Maie tütar(d)e magaja, Pille tütar(d)e pidaja“. Võib-olla on see järe ajast, kus naise tähendus oli alles suurem kui viimaseil sajandeil.

Et (V)udres-Kudres magab Maie-Pille tütardega ja sellest sõltub metsa hävimine, on nimetatud ainult osas teisendeis (Vi 1. 2. 3. 4. (7). 17, VI 1, Ha1(?)); enamasti on öeldud, et ta magas metsas (Vi 5. 6. 8. 9. 10. 12, 13. 14. 15. 16. 20, Jä 5. 6, Ta1) ja arvatavasti üksi, sest Vi 18 järgi ta ei maga, vaid hulgub, ja säärane süütu toiming mõjub laastavalt, samuti nagu Jäl metsalendamine. Ning ingeri teisendis (EÜSA IV, 170) on süüdi ainult naised, kes metsas on maganud. Kumb neist kahest vaateviisist on algsem, pole selge. — Esimest võiks seletada kui katoliiklikku protesti viljakususundi vastu. Vanasti on ju terves maailmas arvatud, ja meilgi, et seksuaalne ühendus mehe ja naise vahel, olgu nad mis kihist tahes, mõjub ergutavalt taimekasvule ja loomade sigidusele. On arusaadav, et katoliku usk pööras selle vaate pea peale. Sellest väljudes võiks ju konstrueerida terve romaani Viruja Järvamaa piiril, aga kahtlaseks jääb see vaade siiski. Sest teine on niisama võimalik ja niisama lihtne seletada: kuhugi metsa kukkus lendtäht, küllalt suur, et hävitada seal osa puud ja panna teised kiduma. Siis kutsuti appi Paide paatrid, kes õnnistasid metsa, ja see hakkas uuesti elama. Esimese seletusviisi järgi peaks see mets mingi pühade orgiate paik eelkatoliku ajal olnud olema, teise järgi poleks vaja teha säärast oletust. On ju küll võimalik, et teine on ainult esimese moraalile kohastatum teisend, saavutatud sellega, et süütegu on välja jäetud. Ingeri teisend näitab, et see võib olla nõnda, ja omakorda on see hulga katoliiklikuma mentaliteediga kui eesti laulud, sest tas on süüdi ainult naised.

Ka teise liigi laulud loendavad tavalisi (V)udres-Kudrese epiteete. Vääramatult kindel on siis, et ta ei või olla lihtne surelik, sest ükskõik kui ulaka külapoisi metsasmagamine ei või ometi mõjuda sellele hävitavalt. Ning neist epiteetidest endist järgneb, et on siiski ustud ühendust taeva ja maa või tähtede ja pilvede vahel, kujutades seda abielulisena. Sest peaaegu kindlasti oleks juhul, kui naised oleksid olnud maised, nimetatud nende isa ja mitte ema. Ema on nimetatud ainult sellepärast, et ta kui taevale vastuseatu oli niisama tähtis kui ta meeskaaslane. Muidugi on ju võimalik, et hilisemal ajal tervet seda laulu seletati moraalselt ja maise sündmusena, kuid algne pole see seletusviis kindlasti mitte ¹⁾.

Hugo Masing.

1) Loa ja abi eest EKA kogude kasutamisel võlgnen palju tänu mag. P. Ariste'le.

Kirjanduslik ülevaade.

E. Blumfeldt — N. Loone: Eesti ajaloo bibliograafia 1877—1917. — Bibliotheca Estoniae historica MDCCCLXXVII—MCMXVII. (I.) K./Ü. „Loodus“ Tartus 1933. X + 144 lk. (Akadeemilise Ajaloo-Seltsi toimetised VIII.)

Baltimaade ja ühenduses sellega ka Eesti ajalooline ja piirialade kirjandus leidis umbes seitsmekümne aasta eest dr. Eduard Winkelmann'i isikus viljeleja, kellelt ilmus 1870. a. „Bibliotheca Livoniae historica. Systematisches Verzeichniss der Quellen und Hülfsmittel zur Geschichte Estlands, Livlands und Kurlands“ (St. Petersburg, 1870. 404 lk. 4°). Jä juba kaheksa aasta järel ilmus sellest uus väljaanne (Berlin, 1878. 626 lk.), mis ei viinud endist tööd ainult kaheksa aasta võrra edasi uute teoste ja kirjutiste registreerimisega, vaid suuresti oli täiendatud ja ümber töötatud ka endine osa. See uus väljaanne polnud mitte ainult oma aja kohta täielikum ja asjatundlikult koostatud ning liigitatud bibliograafia, vaid on seda ka tänapäeval. See teos on saanud oma 11756 numbriga ja hulgaliste viidete ning märkustega standard-teoseks. Seda tööd püüti edasi viia. Nii ilmusidki aastaülevaated pealkirja all: „Die livländische Geschichtsliteratur“ kuni 1913. aastani mitme autori koostamisel (A. Mettig'ilt 1879.—81. a., A. Poelchau'lt 1882.—1901. a., A. Feuereisen'ilt 1902.—07. a., P. Osten-Sacken'ilt 1908. a., W. Wulffius'elt 1909., 1911.—13. a. ja Arbusow'ilt 1910. a. kohta). Need aastaülevaated jätvavad materjali usutavuse ja täielikkuse poolest nii mõndagi soovida, samuti liigitamisel. Peale selle raskendavad kasutamist liialt killustatud loendid ilma üldregistrita. Ka puuduvad ülevaated 1914.—17. a. kohta ja 1879.—81. a. ülevaated on raskesti saadavad, sest need ilmusid Riia ajalehtedes ja nendest tehti vähe äratõmbeid. Eesti riikliku iseseisvuse ajal hakkasid õpetatud Eesti Seltsi väljaandel ilmuma Eesti filoloogია ja ajaloo aastaülevaated, millisest sarjast on senini ilmunud 1918.—20., 1922./23. ja 1929. a. ning mida edasi viiakse. Ja nagu juba ilmunud köited näitavad, on need koostatud suure hoole ning asjalikkusega.

Vahemaad Winkelmannist õpet. Eesti Seltsini asus täitma Akadeemiline Ajaloo-Selts. Ei asunud lünki täitma ega tasandama, vaid täiesti uue töö koostamisele. Selle kavatsesavast neljast vihust on ilmunud nüüd I vihk. Töö koostamine ja trükivalmis seadmine on olnud E. Blumfeldt'i ja N. Loone hooleks, kelle nime all ka kõnealune vihk on ilmunud.

Vaadeldes bibliograafilist teost tuleb otsida selles materjali täielikkust, täpsust ja liigitamises ülevaatlikkust. Ja et kõne all olev teos oleks jätkuks Winkelmannile või eeljärguks õpet. E. Seltsi aastaülevaadetele, siis tuleb nõuda ka liigitamises ühiseid aluseid ja jooni nimetatutega, et kasustajail ei tuleks iga üksiku ajajärgu kohta süsteemis ümber orienteeruda. Sellest seisukohast püüangi ligineda ka käesolevale vihule.

Kõne all olevast teosest on välja jäetud venekeelne kirjandus, mida kavatsetakse eraldi välja anda. Võrreldes Winkelmanni teosega on veel välja jäetud puht läti ja teistesse balti rahvastesse puutuvad raamatud ning kirjutised; on piiratud vaid Eesti maad ja rahvast käsitlevatega. Samuti on toiminud ka õpet. E. Selts oma bibliograafias. Ka on välja jäetud arhiivallikad, käsikirjad ja koodeksid, mis esinevad küll Winkelmannil, kuid mis käesolevast on välja jäetud eeldusega, et nende loendid ja bibliograafiad ilmuvad omaette; neid ongi juba osaliselt olemas ja ei puudu lootusi ka selliste jätkamiseks.

Materjali on püütud käesolevasse õige rohkesti hankida. I vihk sisaldab seda 2683 numbril all. On läbi lehitsetud isegi ajalehed ning seal tarvilik ja tähtsam registreeritud. Samuti näib olevat hoolega jälgitud „Livländische Geschichtsliteratur“ jt. teosed. Kogudest on sil-

mas peetud Tartu Ülikooli raamatukogu. Kuivõrt teisi raamatukogusid on arvestatud, pole teada. Mis puutub aga Arhiivraamatukogu kasutamisse, siis ei mäleta küll nende ridade kirjutaja, et seal muukeelse kirjanduse n. n. „baltika“ osakonnas oleks materjali hankimise otstarbel töötatud. Sellest tulebki siis, et nii mõndagi olen leidnud, mis käesolevas puudub. Kui ajajärk, mida on käsitelnud Winkelmann, s. o. kuni 1878. aastani, ülikooli raamatukogus just välisperiodika olemasolu tõttu vahest täielikumalt on esitatud kui Arhiivraamatukogus, on kõne all olevas teoses käsiteldud ajastu (1877.—1917. a.) kirjandus Arhiivraamatukogus kindlasti täielikum. Oleks seepärast kahju, kui sellest kogust mööda on mindud.

Eesti keele osakonnas puuduvad millegi pärast eesti keele grammatikad, kuna Winkelmann ja Õpet. Eesti Selts neid loendavad. Ei saagi kuidagi ette kujutada sellist osakonda ilma grammatikateta. Ka puuduvad mitmed K. A. Hermann'i, J. Jõeveeri ja teiste keeleteaduslikud tööd, kuna aga lühemad kirjutised ajalehtedest on registreeritud.

Ainestiku liigitamisel on suuri lahkuminekuid nii Winkelmanni kui ka Õpet. E. Seltsi teostest. Kui esimese süsteem vahest mõneski on iganenud, oleks Õpet. E. S-i aastaülevaadet ometi küll pidanud rohkem arvestama. Sugugi otstarbekohane ei ole diplomaatika ja raidkirja viimine ühte osakonda. Õieti ei õigusta nad ka kokku iseseisvat osakonda oma 30 numbriga. Igatahes oleks raidkiri enam sobinud järgnevasse VII (heraldika ja sfragistika) või VIII (numismaatika) osakonda ja diplomaatika mõneks allosakonnaks ajaloo- või õigusajaloo-osakonnas. Bibliograafiliste tööde koostamisel on kujunenud põhimõtteks, et üldkäsitlused, koguteosed, ajakirjad, sarjad jne. loendatakse teose alul ja alles selle järel üksikküsimused. Üksnes need koguteosed, ajakirjad jt., mis piirduvad ainult ühe teatud ala käsitlemisega või toovad kirjutisi teatud alalt, asetatakse vastava osakonna juurde, kuid sinnagi ikka algusesse. Siin näeme aga periodika ja sarjad esinevat X osakonnana ja artiklitekogud XI osakonnana.

Kui siin mitme konaruse ja puuduse peale on tähelepanu juhitud, siis selleks, et neid järgnevates vihkudes vältida. On ju suurem osa alles ilmumata. Muidu töötab teos temale pandud lootusi täita ning saada suure abiliseks uurijatele, teadete otsijatele jt. asjahuvilistele kirjanduse juurde juhtimiseks, millele muidu kulutatakse määratud aega, nii et sageli võib kuulda, et materjali jälgimine ning hankimine võtab rohkem aega kui selle läbitöötamine. Tahaks vaid soovida ka teiste vihkude kiiret ilmumist.

R. Antik.

Mõni märkus eelnevale. Autoritel on kahju, et arvustajale (varemini juba O. Greiffenhagen'ile) on raskusi tekkinud välditamatuid asjaoludest, mis teose süsteemi lähema selgituse lubavad kaasa anda alles viimase vihuga, s. o. koos teose täieliku tiitellehe ja sisukorraga (nagu see varemini on toimunud EBL jt. sääraste vihkude näena ilmuvate teoste puhul) ja millele on tähelepanu juhitud ka kõnealuse vihu eessõnas.

1. Winkelmanni bibliograafiline süsteem, mis arvestab näit. ka kubermangulisi ja seisuslikke vahesid, ei ole praegu enam vastuvõetav. Akad. Ajaloo-Seltsil on kavatsus edaspidi ka Winkelmanni teost ümber töötada. ÕES-i bibliograafiaga ei saa täielikku ühtlust selle tõttu, et seal on ajalugu ainult üheks osakonnaks. Küll on aga sealne osakond kooskõlas kõnealuse teosega, niipalju kui seda lubab ÕES'i teose iseloom.

2. Üheski modernses ajaloolises bibliograafias ei loendata grammatikaid (vrd. Setterwall, Dahlmann-Waitz jt.). Winkelmanni menetlus eestikeelse kirjandusega on väga juhulik. ÕES loendab grammatikaid ja igasugust keelelist kirjandust selle tõttu, et see teos on filoloogia

ja ajaloo aastaraamat, kus keelel on nagu ajaloolgi omaette osakond, mis täiesti iseseisev. Kõnealus esimeses teoses on keeleteaduslike artiklite ja teoste valimik sees ainult ajaloole abiteadusena.

3. Raidkiri ei sobi vappide, pitsatite ja rahade hulka, sest siin on kõige lähemad kokkupuuted paleograafia ja diplomaatika, majusklite ja minusklite tundmisega, mida ka tegelik elu on korduvalt näidanud (vrd. prof. O. Silla ja dr. P. Johansen'i, dr. K. A. Hermann'i ja dr. R. Hausmann'i jne. vaidlusi). — Autorite arvates ei tohiks süsteemi mõjustada numbrite arv.

4. Perioodika ja artiklitekogude paigutamine peaks just kokku käima arvustaja poolt soovitatud põhimõttega, et üldteosed oleksid ees ja üksiküsimused nende järel. Sest XII osakonnaks on just Eesti ajaloo üldkäsitlused (s. t. just selle ees on perioodika ning sarjad) ja XIII j. osakonnad käsitlevad ajastute üksikküsimusi. Kui perioodika ja sarjad oleksid olnud vihu alul, siis lahutaks neid kui üldkäsitlusi ja koguteoseid teose olulisemast osast, ajaloo üldkäsitlustest ja eriajastute üksikküsimustest sissejuhatavate abiteaduste osa.

5. Suur osa teose materjalist oli juba siis koos, kui ERM'i arhiiviraamatukogu baltika osakond põlnud veel nii õnnelikult täielik, nagu nüüd. Arhiiviraamatukogust on siiski kasutatud kõiki eestikeelseid ajalehti ja ajakirju, mis teoses esinevad, kuid ka rida muid teoseid (kuigi siin ainukese koguna sise- ja välismaal, mida teos on vajanud, on kasutamine olnud kohati maksuline).

E. Bl. ja N. L.

Eesti Rahva Muuseumi Aastaraamat VIII (1932). Sihtasutis „Eesti Rahva Muuseumi“ kirjastus Tartus 1934. 209 lk. Hind ?

Käesolev kaheksas aastaraamat sisaldab kirjutisi pea eranditult rahvateaduse alalt: pr. E. Ariste kirjutab loku laust meil ja mujal, prof. M. J. Eisen etnograafilise andmestiku ja rahvaluule põhjal saunast ja vihtlemisest, mag. E. Päss mardipäeva mängudest, prof. I. Manninen soome rahvaluule ja rahvateaduse suurkorjaja S. Paulaharju poolt pildistatud eestlaste ehitist Vene-Ingeris, G. Ränk paarist algelisest kalapüümisest Narva jõelt (volotšokki ja raama), prl. H. Kurrik vorstidest, dir. F. Leinbock linnunade korjamisest. Kirjutisi illustreerivad 78 pilti ja kaarti. Raamatu lõpul on Sihtasutis Eesti Rahva Muuseumi tegevuse aruanne 1931/32 ja kirjutiste kokkuvõtted osalt inglise, osalt saksa, osalt prantsuse keeles.

Eriti põhjalikud ja ainesse süvenenud on pr. E. Ariste, prl. H. Kurriku, prof. M. J. Eiseni ja dir. F. Leinbocki monograafiad; neist paistavad kaks esimest olevat omal alal peaaegu tühjendavad. Mag. Pässu kirjutis mardipäeva mängudest on eriti huvitav, kuid ainekult näib olevat napivõitu, mistõttu tulemuski jääb fragmentaarseteks. Prof. I. Mannineni ja mag. Ränga kirjutised käsitlevad kitsama ulatusega küsimusi. Kirjutised on loetavad ka lihtlugejale, mõni on ainekult otse haarav. On ju etnograafia üks elulähedamaid teadusalu. Pea kõik autorid otsivad enda poolt esitatavale ainekule paralleele teiste rahvaste juurest ja katsuvad määrata uuritava eseme või kombe algupära. Kõige vähem leidub seda perspektiivi-otsimist M. J. Eiseni kirjutises saunast ja vihtlemisest.

Eriliselt väärib minu arust väljatõstmist prl. H. Kurriku uurimus vorstidest kui kõige tihedam ning põhjalikum. Ühtlasi on see kirjutis raamatus kõige pikem (44 lk.). Prl. Kurrik on püüdnud tühjendavalt käsitella vorsti tegemist ja tarvitamist Eestis. Temal tarvitada olnud materjal on võrdlemisi suur: ERM on kahel korral eriliste küsimuskavade kaudu koolidest ja oma korrespondentidelt teateid kogunud, ka E. Rahvaluule Arhiiv ja muud allikad on tähelepanud lisamaterjali andnud.

Prl. Kurrik käsitleb metoodiliselt selges liigitluses vorstiverd, soolikaid, vorstisõõmise tähtpäevi, vorsti valmistamist, valge- ja verivorsti täidist, hapusid makke ja muid erilisemaid vorstiliike, vorstitegemis-vahendeid, vorstirõngast ja „vorstipainet“, vorsti keetmist ja küpsetamist, vorsti jagamist, vorstidega ühenduses seisvaid kombeid ja nalju, vorsti erinimetusi, vasteid ja võrdlusi mujalt. Autor püüab oma ainet esitada võimalikult rahva omade sõnadega, tarvitab rohkesti eri kihelkondade kohalikku terminoloogiat ja väljendusviisi, mis teeb sõnastuse eriti elavaks ja asjakohaseks, nii et on loetav erilise mõnuga, seda enam, et ei puudu ka nalju ega anekdoote. Autori käsutuses on üsna arenenud ja sümpaatlik teaduslik stiil — sõnastuses on tihedust, ilmekust, selgust ja värskest —, mida käesolevas raamatus kohtame tähelepanavamalt veel F. Leinbocki artiklis, kuna muud kirjutised jäävad ses suhtes kesknõuele tasemele.

Eesti Rahva Muuseumis tehtavat tööd võib eemalseisja jälgida täieliku rahuldustundega. Juba ERM-i organiseerimine on 25. aastapäevaks jõudnud hinnatavalt terviklikule ja otstarbekohasele tulemusele: seni oli muuseumil 3 osakonda — rahvateaduslik, kultuuri- ja kunstiajalooline ja arhiivraamatukogu, nüüd on viimaste aastate jooksul ERM-iga liitunud veel E. Rahvaluule Arhiiv (ERA), E. Bibliograafia Asutis (EBA) ja E. Kultuurilooline Arhiiv (EKIA), mis vähemalt edaspidi, kui kõik kogud jõutakse seada eeskujuliku korda, töötab uurijaile otse suurepäraseid töötamismõnususid materjalide tsentraliseerimise näol. Need ERM-i osakonnad on pea eranditult noorte teadusmeeste juhtida, kes avaldavad ses töös rõõmustavat hoolt, püüdlikkust ja andekust. Mis puutub ERM-i kesksesse alasse, rahvateadusse, siis on siin võrsumas alles esimene põlv uurijaid, kes pealegi elukutseliselt on seotud muuseumi aeganõudva korraldamistööga. Seetõttu pole meil omade teadlaste poolt rahvateaduse alalt veel avaldatud kapitaalsemaid uurimusi, küll aga väiksemaid eriuurimusi ja monograafiaid. Esimene suurem töö oli tänavu kevadel ilmunud G. Ränga „Peipsi kalastusest“. Kuid dir. F. Leinbockil näib valmis olevat suurem käsikiri „Liivi etnograafia“, nähtavasti doktori-väitekirjaks. Ka on meil rahvateaduslikku ainekust seni vähe korjatud, pole ilmunud ühtegi suurejoonelisemat asjahuvilist sellele alale (nagu S. Paulaharju Soomes); nüüd on asutud seda lünka täitma korrespondentide võrgu abil, mis võimaldab kogumist süstemaatiliselt ja ühtlaselt ülemaa ja mis juba mõne aastaga on andnud kuuldavasti häid tagajärgi ning mis ka suurt osa käesoleva aastaraamatu uurimisest on võimaldanud teoks saada. Ka näib ERM sihikindlalt püüvat osakonnajuhatajaks, assistentideks ja ametnikeks rakendada iseseisvate uurimishuvidega noori teadlasi. Teadusliku töö võimalused on meil ju väga kitsad; seepärast leiduks vististi huvitatuid, kes isegi 60—70 kr. kuutasu saades tänuhulgaliselt kasustaksid võimalust ametiajast ülejääva tööajaga ülikoolilinnas omal erialal töötada. Ideaalne oleks, kui ERM suudaks noortest kasvatada just nende alade eritundjaid, mis alal keegi muuseumi asutises töötab.

Huvitavaks osaks raamatus on ERM-i tegevuse aruanne 1931/32. Sellest selgub, et 1932. a. I veerandi lõpuks oli muuseumis etnograafilisi esemeid 32 228, etnograafilisi kirjeldisi 5771 lk., etnograafilisi joonistisi ja negatiive 2279, vastuseid korrespondentidelt 12 995 lk.; kunstikogus 1874 numbrit, kultuuriloolises kogus 328 eset, rahakogus u. 20 000 raha, fotokogus u. 19 000 eset, arhiivraamatukogus 100 000 köidet, E. Rahvaluule Arhiivis 442 000 lk. materjale, E. Bibliograafia Asutises 442 000 seelit; E. Kultuuriloolise Arhiivi kohta andmeid ei selgu, kuid on kõneldud ligemale 1 milj. leheküljest. Kahe viimase aasta jooksul on kõik kogud kasvanud, eriti rohkesti ERA ja EKIA. See on rahvuslik hiigelvara. Raamatul puudub hind. Ons see unustus või halb kirjastuslik kalduvus? Oleks soovinud näha kaante siseküljel või erilehel nimestikku

ERM-i seniseist toimetisist ühes sisukorraga ja osakondade iseseisvaist väljaandeist.

ERM-i aastaraamatud olgu soovitatud kõigile, kes on huvitatud meie rahva ainelisest ja vaimsest kultuuripärandist ja soovivad kaasaelavasse kontakti jääda selle rahvusliku varaga.

August Palm.

Loomade talu. Muinasjutt värssides. Eduard Visnapuu tekst, Karin Luts'u illustratsioonid. Noor-Eesti kirjastus Tartus 1934. 30 lk. Hind 1 kr. 25 s.

See väliselt kõigiti kaunis lasteraamatuke sisaldab lookese loomade talupidamisest, mis on inimeste talumajanduse taoline, -- erivus seisab ainult elanikkonnas. Teose arenduse esimeses osas elavad need loomkodanikud kõigiti korralikku, rahulikku, sõbralikku ning töörohmsat elu. Hiljemini aga tekib tüli ning pahandus, sest

„Õnnetuse rott sääl tegi —
kiisupoja kaevu ajas!“ (lk. 25).

Nüüd tuleb talus suur sõda: kass kargab vihas rotile turja, koer lööb kassile karistuseks kihvad selga jne. Kasvab kättemaksu „verine“ rida, kuni sündmuste seos toob talule täieliku hävi: tuli laastab elukolde. Lõpplahendus viib osa kahetsuses ahastavaid loomi inimeste juurde (koduloomad), teine liik laostunud talu elanikke jääb laande (metsloomad). Usaldus ning sallivus loomade peres on kadunud, kurjus võtab nende keskel maad.

Kõnesolev looke loomadest on edasi antud raamatutisena: vanaisa jutustisena autorile. Raami lõpposas peitub jutustaja-taadi eetilise lisamärkus: loomade praegune eluviis võiks paremuse poole muuttuda, kui me ise aitaksime selles loomi, „neid hoiaksime halvast teest, neid kaitseksime kurja eest“ jne. (lk. 30).

Kui antud raamatukese kohta teha arvustavaid märkusi, siis peab tähendama, et sisundlikus ning ehituslikus osas on kõik korras. Sündmustik areneb kahes osas: esimene pool on rahulik, ehituslik tööosa; teine pool on võitluslik vihaosa. Konflikti toob talu rott, võitlus arendab loomades kiskja meele ning lihamaitse, haritöö teeb tüli. Lõpetus on kurb, kuid töö palga vääriline.

Mis puutub aga teose värsivormistusse, siis on eksitav siin criline värsimõõduline ebauhtlus, arütmiline „vabavärss“. Oleks soovitav pakuda noortelegi meetriliselt puhtamat värssi; seesugune kõnesolevas raamatus esinev vahelduv värsimõõt annab noorelegi lugejale külalauliku värsi abituse mulje. Muus vormistiku osas aga on seesinane raamatuke vastuvõetav (sõnastus- ja kõlakujundid on üldiselt sobivad, sisundile ja jutustajale-taadile vastavad; märkida tuleks aga rohkesti esinevaid õigekeelsuslikke puudusi; mõned neist on tingitud küll kõlanõudeist (riim: hanid — panid), enamik oleks aga siiski parandatav. Järgnegu neist mõned üksikud näited: lk. 7 „Aidamehe ametisse säeti“ pro aidamees (värsimõõdu nõudel võiks olla: aidamees siis ametisse...); lk. 9 pesutalge pro -talguid; lk. 12 miskit ja ühes enda mooriga pro midagi ja ühes oma... (viimast puudust kohtame sageli); lk. 19 peenet pro peent; lk. 30 aitaks, paitaks pro aitaksime, paitaksime.

Soliidseid lasteraamatuid on meie raamatuturule hädasti tarvis, kuid oleks soovitav, et kirjastused leiaksid võimaluse neid paremini korrigeerida ja lasta müügile ka natuke mõõdukama hinnaga. Käesolev kolmekümne-leheküljeline, kuigi võrdlemisi suurekaustaline ja hästi illustreeritud, tundub siiski veidi kallina.

A Vaigla.

Johan Fabricius: **Kippar Bontekoe laevapoisid.** I ja II jagu. Hollandi keelest tõlkinud Jursi Sander. K.-ü. „Loodus“ Tartus. 1933. („Looduse“ Kuldraamat nr. 29 ja 30.) 544 lk. Hind brošeeritult kokku 5 kr. 50 s., paberkoites 6 kr.

„Looduse“ Kuldraamatu sarjas m. a. ilmunud teoste tõlke tase näitab eelmiste aastatega võrreldes küll tunduvalt tõusutendentsi, ei ole aga siiski veel lõplikult rahuldav, kui kinni pidada põhimõttest, et koolinoorsoole määratud seeria peab olema keeleliselt täiesti veatu. Üldisest tasemest üllatavalt palju madalamal aga seisab Fabriciuse „Kippar Bontekoe laevapoiste“ tõlge, mis toreda noorsooraamatu kirjanduslikule väärtusele on tugevaks miinuseks.

Üheks Kuldraamatu sarjas ilmunud teoste tõkelise külje üldtunnustatumaks ebavooruseks on senini olnud oskussõnade väheusaldatav eestistus, kuulugu need siis loodusteaduse või ükskõik missugusele muule alale. Sama ebavooruse all kannatab ka kõnealune tõlge, ja nimelt kahel erialal: nii loodusteaduslikul kui mereasjanduslikul, eriti küll viimasel, mil esineb ebatapsusi ja vääratusi nii oskussõnade vormilise külje alal (steeven pro tääv, stauima pro stoovima) kui ka üksikute oskussõnade kohta seletuse andmises joonealustes märkustes, mis sageli on segased või väheütleavad, paiguti ka lausa väärad. Õieti veel halvemaks paheks on samasse liiki kuuluvate oskussõnade asjatu võõrapäraseks moonutamine või lausa võõrakeelsete sõnade tarvitamine omakeelsete asemel nagu seilama pro purjetama, knoop pro sõlm ehk meremiil, flaute (!) pro tuulevaikus, stiiviks võtma, rammima jne. Tõlkija ilmselt püüab tõlkesse mere-õhkkonda tuua sõnadega nagu „sorima“ (!) pro: siduma (vanad merimehed ütlevad küll „sorrama“, ei „sori“ aga mitte purjedes), „štropp“ pro tross ehk tõu (ka „tropp“ on vanematel merimeestel tarvitusel, kuid kitsamas eritähenduses, mitte üldises mõttes trossi asemel), „rubi“ pro hari, koguni „priimima“ pro tubakat närma jne. Samas aga see kõik ei keela teda puht-maamehelikult kirjutamast „mõlad“ pro aerud ega „jullaks“ ristimast paati, millesse mahub 70 meest.

Segav ning asjatu on järjekindel ilmakaarte võõrkeelsete nimetuste tarvitamine: „vestist tõusid pilved“, „ostis kustus rohekas sära“, „ei randa enam südi“.

Ent „Bontekoe“ tõlge ei oma puudusi mitte üksi oskussõnade alal, vaid on lubamatult nõrk ka puhtkeeleliselt. Juba laused nagu: „seda ta name ära kasutada“ (lk. 131) või: „et vaadata järel, kust on tulnud...“ (lk. 452) ei kõnele tõlkija kasuks, kuid mis ütelda säärase saksa-pärasuste kohta nagu: „oli leidnud oma meisterdaja“ (lk. 17) pro endast tugevama; „küll Hoorni poisid teevad siis silmi“ (lk. 69) pro silmad; „siis muutus Hajole, vaatamata detsembrikülmast, soojaks ta vettinud vammuse all“ (lk. 84); „päike ja linnud äratasid poisse“ (lk. 285) pro poisid; „kohv oli mitte just parimast sordist“ (lk. 528); „ma sooviksin, sa teed nüüd viimaks, et minema saad“ (lk. 439) või koguni: „pane mune“ (lk. 174) pro mune!

Kui veel lisada, et tõlkija tarvitab korduvalt „rusikas“ pro pihk, laseb koera „jaulida“ ulumise asemel, „klapib“ „kinni“ või „kokku“, paneb poisid „pallerdama“ (?) ja koera haukuma: „vauv!“ pro auh!, lõpuks: et ta kirjutab puu-niidid pro kiud, siis on selge, et tõlge pole kaugeltki rahuldav, vaid paiguti tugevasti madalam meie tõlkekirjanduse keskmisest tasemest.

M. Sillaots.

Dr. E. Kiršenberg: **Esinemise palavik.** „Ringraadio“ kirjastus Tallinnas 1934. 80 lk. Hind 1 kr.

Selle raamatuga on kirjastus „Ringraadio“ alustanud „Moodsate eluraamatute“ kuuviisi väljaandmist, lisaks tervele reale senini pro-

dutseeritud „elukunsti“ ja „elutehnika“ õpiraamatuile. Esimene selle sarja vihkudest väärrib oma sisult siiski retsenseerimist ja mõnevõrra heatahtlikku suhtumist: temas käsitletud küsimused on tõepoolest elulised üldsusele, ja neid on kohati piisavalt valgustatud uuemate teaduslike töekspidamiste seisukohalt. Psühhonaalüüsi, uusimat psühholoogia eriharu, võivad ju skeptikud mõneski suhtes pidada ainult pseudo-teaduseks (seda nimelt võrreldes eksaktteadustega), ja kitsama „freudismi“ piiratus tavalisemagi psüühika tõlgendamisel tundub vähe põhjendatuna kõigile peale selle „ismi“ spetside. Ometi ei maksa salata, et kogu Öhtu-maa elutunnetus-kultuurile on just psühhoanalüüs (ühes oma hilisemate arendistega) andnud suure tõuke edasitungimiseks uutele väljavaadetele ja uutele teedele. (Viimaste 15 aasta kirjandus Euroopas kui ka Ameerikas on oma ilmet ja probleemidelt väga suurel määral tingitud psühhoanalüüsi mõjulepääsust.) Eesti keeles on senini psühhoanalüüsi üle ilmunud vähe. Ei saa küll öelda, et dr. Kiršenbergi „Esinemise palavik“ kasutaks isegi kitsamalt arstlikku hingeanalüüsi (nagu siin nimetatakse) meetodikalt ja järjekindlalt oma aine esitamisel. Suuremat teaduslikkust muidugi pole siin võetudki endale eesmärgiks. Peale selle on raamatuke koostatud liiga segases peatükkide-jaotuses ja ainejärjestuses (puudub sisukord!), on täis väheütlemaid kordumisi ja pendeldusi näidete ning teooria vahel; nähtavasti on tahetud hoiduda liigest loogilisest, kuivusest.

Ometi saab ka nõudlikum lugeja, kes tahab end instrueerida tõsisemalt, vähemalt raamatu lõpposas kätte mõningad olulisemad tugipunktid kogu neurootika mõistmiseks ja tema vastu võitlemiseks. Autor viib puhthangelisele neuroosile ja selle tekkimise põhjusile tagasi „esinemispalaviku“ kõigis ta vormides (mis võivad avalduda inimese pisemaiski kokkupuuteis kaasinimestega — mitte üksi kõnetoolil), jättes käsitlest välja pärilikud ja otseselt organismist tingitud psüühilised häired. Neurootilisus tekkivat nimelt esimeste viie eluaasta kestel kogetud elamusist, kui need viivad lapse psüühi „vastuollu elu seadustega“ — kas väära kasvatusel või halva ümbruse survele. Näikse, et siin ei minda neuroosi juuri otsima mitte just Freudi enese kooli piiratud vaatealalt: kuigivõrra ei tugineta infantiilsete seksuaalkomplekside järeloimele (mõned näited täiskasvanuist siiski tegelevad häiretega erootilise psüühi valdkonnas). Siiski tekib lugejal veidi kahtlust nende seletuste vastu; nimelt tohiks olla problemaatiline häirivate mõjustuste aja piiramine ainult 5 esimese eluaastaga. Peale selle: oleks tahtnud näha kogu küsimustekompleksi käsitlest ka enam tema bioloogilisest alusest lähtudes, „elu seaduste“ veidi lähemat kirjeldust, kuigi see vaatekoht ei ütleks palju praktilise ja arstliku ravi selgitusel.

„Esinemise palavik“, nagu ta tegelikult on välja antud, libiseb eriti alguses liiga väheütlevalt üle oma definitsioonidest ja näidetest, on siin enam anekdootiline kui õpetav. Mõnedki tarvitatud spetsiaalsed oskussõnad ja mõisted selgitatakse alles raamatu keskel. Teaduslikele autoriteetidele tugemist on peetud täiesti üleliigseks; selle asemel pakutakse labaseid karikatuure. Samas aga annab autor kohati ka häid ja hädavajalikke eristusi neurootiliste nähtuste ja vastavate mõistete valdkonnas. Kui need väärtuslikud osad oleksid paremini süsteemi viidud ja kogu raamat korraldatud ülevaatlikumaks, siis oleks võinud rahule jääda selle iseenesest ajakohase üritusega.

H. Paukson.

Vastutav toimetaja: J. V. Veski, abitoimetaja D. Paigi. Väljaandja: Eesti Kirjanduse Selts.

„Postimehe“ trükk, Tartus 1934.

Lydia Koidula: Valitud laulud.

Rohkete siseilustistega kaunistanud kunstnik J. Vahtra. 96 lk. Hind 1 kr. 50 s., köites 2 kr., joonistuspaperil 3 kr., koloreeritud illustratsioonidega 15 kr., originaaljoonististega 35 kr.

Käesolev luulekogu tahab esitada Lydia Koidula mõjuvamaid värse, et õigustatult tõsta Lydia Koidula heledat kuju mineviku hallusest taas rohkem esile. Eriti nüüdispäevil, kus isamaalised tunded on evelil, kostavad Lydia Koidula laulud võimsalt ja virgutavalt. Tema värsside raamat võib ja peab olema eestlasele südameraamatuks. Seepärast on ka juba väliselt püütud raamatule anda nägus kuju.

**Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastus
Tartus.**

Posti jooksev arve 20-36.
